

Cerh ve Ta'dîl Açısından 'İmâm fi'l-Hadîs' ve 'İmâm fi's-Sünne' Tabirleri

Arif ULU, Dr.*

“The Phrases of 'İmâm fi al-Hadîth' and 'İmâm fi al-sunna' in terms of Carh and Ta'dîl”

Abstract: Proceeding carh and ta'dîl, a great number of terms have been developed to explain the position of narrators. The term 'imâm' is also one of the terms that have been frequently used since the second century of the Hegira. Besides having been certainly used as 'imâm' and 'aimmah' this term has also been used as noun phrase like 'imâm fi al-Hadîth', 'imâm al-Hadîth' and 'imâm fi al-sunna'. For some people only the term 'imâm fi al-hadith' and for the others 'imâm fi al-sunna' is used. And for the further 'imâm fi al-sunna and imâm fi al-hadith' terms have been used together. In this sense, sometimes the person was not accepted as imâm in sunna while accepted as imâm in the hadîth, and sometimes he was not accepted as imâm in the hadîth while accepted as imâm in the sunna.

Citation: Arif Ulu, “Cerh ve Ta'dîl Açısından 'İmâm fi'l-Hadîs' ve 'İmâm fi's-Sünne' Tabirleri” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/1, 2009, pp. 55-86.

Key Words: İmâm, Hadîth, Sunna, Carh and Ta'dîl, Narrator, Shu'ba b. al-Hajjâj, İmâm fi al-Sunna, İmâm fi al-Hadîth, Abdurrahmân b. al-Mahdi.

I. Giriş

Hadis râvîlerinin tetkiki, Hz. Peygamber döneminde başlamış,¹ sahâbe² ve

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı,

¹ Bazı örnekler, sınırlı çerçevede de olsa, ricâl tenkidinin Hz. Peygamber zamanında ve bizzat kendisi tarafından başlatıldığını göstermektedir. Bu yöndeki örnekler ve değerlendirmeler için bkz. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 29-32.

² Râvî tenkidi konusunda sahâbe döneminde; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe, Abdullah b. Abbâs ve Enes b. Mâlik gibi sahâbilerin ismi ön plana çıkmıştır (Ebû Hâtîm Muhammed İbn Hibbân el-Bustî, *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn* (tahk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed), Halep ts., I, 38. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aşıkutlu, s. 32-39). Bu sahâbilerden Hz. Âişe'nin tenkidçiliği üzerine müstakil çalışmalar yapılmıştır. Meselâ, Bedruddîn ez-Zerkeşi, *el-İcâbe li İrâdi Mâ'stedrekethu Âişe ala's-Sahâbe* adlı eseri yazmıştır. Bu eseri Bünyamin Erul, Türkçeye çevirmiş ve geniş bir önsöz bölümü (s. 14-50) ekleyerek, *Hz. Âişe'nin Sahabe Yöneltiği Eleştiriler*, ismiyle yayınlamıştır (Ankara 2000). Nevzat Aşık da *Hz. Âişe'nin Hadisciliği* adıyla telif bir kitap yayınlamıştır (İzmir 1987). M. Said Hatiboğlu ise, *Hz. Âişe'nin hadis tenkidçiliği üzerine bir makale kaleme almıştır (AÜİFD, 1973, XIX, s. 59-72).*

tâbiûn³ devirlerinde gelişerek devam etmiştir. Hz. Peygamber'in mirasını doğru aktarma adına, titiz âlimlerce yürütülen bu faaliyet, hicrî II. asrın ortalarına doğru yeni bir aşamaya girmiştir. Bu dönemde İslâm coğrafyasında tenkid ekolleri daha da belirginleşmiş, hadis rivâyetiyle meşgul olanların sayısının artmasına paralel olarak tenkide tabi tutulanlar da çoğalmıştır. Buna bağlı olarak hadis râvîlerinin durumlarını inceleyerek rivâyetlerini değerlendiren pek çok münekkid hadisçi yetişirken, tenkid faaliyetlerinde kullanılmak üzere çok sayıda tabir de geliştirilmiştir.⁴ Râvîlerin hadis rivâyetindeki ehliyetini ifade eden bu lafızlar, tarihi seyir içinde kemiyet ve keyfiyet açısından gelişme kaydetmiştir. Bu tabirlerden bir kısmı râvînin cerhine, bir kısmı da ta'diline yönelik olarak kullanılmak üzere geliştirilmiştir. 'İmâm' tabiri de hicrî II. asırdan itibaren râvînin ta'diline yönelik sık kullanılan lafızlardan biri olmuştur.

Sözlükte “öne geçen, sevk ve idare eden” anlamlarına gelen 'imâm' kelimesi,⁵ hadislerde önderlik eden anlamında devlet başkanı için kullanılmıştır.⁶

İmâm kelimesi kültürümüzde ise çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Devlet başkanlığının yanı sıra “cemaatle kılınan namaza önderlik eden kimse” anlamında da ilk dönemlerden itibaren kullanılmıştır.⁷ Muhtemel bir karışıklığı önlemek için de birincisine 'büyük imâmet' (el-imâmetü'l-kübrâ, el-imâmetü'l-uzmâ), ikincisine 'küçük imâmet' (el-imâmetü's-suğrâ) ya da 'namaz imâmlığı'

³ Tâbiûn neslinde İbrahim en-Nehâî, Sa'îd b. el-Müseyyib, İbn Sîrîn ve İbn Şihâb ez-Zühri gibi âlimler tenkid faaliyetinde ön planda yer almışlardır. (İbn Hibbân, I, 38-39). Tâbiûn âlimlerinin râvî tenkidleriyle ilgili tutumları konusunda örnek için bkz. Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim el-Ensâri, *Kitâbu'l-Âsâr* (tahk. Ebû'l-Vefâ el-Efgâni), Beyrut 1355, s. 21; eş-Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasan, *Kitâbu'l-Âsâr* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgâni), Beyrut 1993 I, 129; a.mlf, *Kitabu'l-Hucce alâ Ehli'l-Medine*, nşr. es-Seyyid Mehdi Hasan el-Keylânî, 3. Baskı, Beyrut 1983, I, 96-97; eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *İhtilâfu'l-Hadis* (nşr. Âmir Ahmed Haydar), Beyrut 1985, s. 179-180.

⁴ Bu dönemde cerh-ta'dîl ilmiyle ilgilenen âlimler için bkz. Abdurrahmân İbn Ebî Hâtîm er-Râzi, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut 1952, 10-11; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Zikru Men Yu'temedu Kavluhu fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (nşr. Abdulfettah Ebû Gudde), (*Erba'u Rasâil fi ulûmi'l-hadis* içerisinde), Halep ts., s. 173-174. Bu dönemdeki tenkid faaliyeti ve kullanılan istihlaklarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Yücel, *Hadis İstihlaklarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul 1996, s. 54 vd.; Aşıkutlu, s. 54-56.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Kahire ts., I, 133.

⁶ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992, Ezân, 36; İbn Mâce, *es-Sunen* (nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâki), İstanbul 1992, Cihâd, 39; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sunen*, İstanbul 1992, Ahkâm, 6; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sunen*, İstanbul 1992 Biat, 30, Zekât, 77.

⁷ Meselâ ilk dönemlerde Küfe'de imâmlık yapan Bişr b. el-Huzeyl hakkında “Ramazanda Küfe mescidinin imâmı idi” nitelemesi yapılmıştır (İbn Ebî Hâtîm, II, 370). Namaz imâmlığı yapan diğer bazı şahıslar için de aynı tarz nitelemeler yapılmıştır. Bkz. İbn Ebî Hâtîm, II, 509; III, 58, 169.

(imâmetü's-salât) denilmiştir.⁸ Yine bu tabir İslâmî ilimlerin bir alanındaki yüksek konumu ifade etmek için de kullanılmıştır. Meselâ Ebû Hanîfe, eş-Şâfiî gibi âlimler hakkında asırlar boyunca kullanılan sıfatlardan biri de 'imâm' olmuştur.

Oldukça geniş bir anlam alanına sahip olduğu⁹ görülen imâm tabiri,¹⁰ hadis ilminde çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Bu tabir 'imâm' ve çoğul formu 'eimme' şeklinde kullanıldığı gibi,¹¹ 'imâmu'l-hadîs', 'imâm fi'l-hadîs', 'imâmu's-sunne', 'imâm fi's-sunne', 'imâm fi's-sunne ve imâm fi'l-hadîs' gibi terkip halinde de kullanılmıştır. Hicrî II. asrın ortalarından itibaren bazı âlimler çağdaşı olan âlimleri bu tabirle nitelemeye başlamışlardır. Meselâ Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (v. 198), Mâlik b. Enes'i (v. 179) 'imâm fi'l-hadîs' olarak nitelemiştir.¹²

'İmâm' tabirinin 'imâm fi's-sunne ve imâm fi'l-hadîs' şeklindeki kullanımı, diğerlerine nazaran daha dikkat çekicidir. Bu kullanımın dikkat çekmesinin nedeni, hem Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198) ve İmâm eş-Şâfiî (v. 204) gibi iki önemli âlim tarafından kullanılması, hem de aynı ifadenin içinde 'hadis' ve 'sünnet' kavramlarının yer almasıdır. Bu nedenle söz konusu tabirin bir ta'dil lafzı olmasının yanı sıra hadis-sünnet ilişkisine dair ipuçları da içeriyor olması, onun önemini daha da artırmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada hem söz konusu kavramların anlamı hem de hadis ve sünnet kavramlarının anlamına katkısı üzerinde durulacaktır.

II. 'İmâm fi's-sunne' ve 'İmâm fi'l-hadîs'

Tespit edilebildiği kadarıyla, 'imâm fi's-sunne ve imâm fi'l-hadîs' tabirini ilk kez, hocalarına ilişkin olarak yaptığı ayrıntılı değerlendirmede Abdurrahmân b. Mehdî, ondan sonra da Ahmed b. Hanbel'le ilgili bir değerlendirmesinde imâm eş-Şâfiî kullanmıştır. Abdurrahmân b. Mehdî'nin cerh ve ta'dil ilminin gelişmesine öncülük eden âlimler arasında yer alması,¹³ aynı

⁸ Aydın, M. Akif "İmâmet", *DİA*, XXII, 203–204.

⁹ Meselâ Ebû İshak el-Fezârî, Abdullah b. el-Mubârek için 'imâmü'l-müslimîn' tabirini kullanmıştır. Bkz. İbn Ebî Hâtim, V, 180.

¹⁰ Hadis âlimleri tarafından 'imâm' tabirine verilen anlamlar için bkz. Abdullah Aydın, "İmâm", *DİA*, XXII, 190.

¹¹ Bkz. İbn Ebî Hâtim, IV, 108.

¹² et-Tirmizî, *Kitabu'l-ilel (es-Sunen)*'in sonunda, V, 751; Yahyâ b. el-Kattân'ın bu ifadesini el-Kâdi İyâz, "imâmu'n-nâs fi'l-hadîs" olarak nakletmektedir. Bkz. *Tertibu'l-Medârik ve Takribu'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik* (nşr. Muhammed Tâvit Tancî ve Sa'îd Ahmed), Mağrib 1983, 2. baskı, I, 155.

¹³ Abdurrahmân b. Mehdî, cerh-ta'dil ilminin gelişmesine öncülük eden âlimlerdendir. İbn Mehdî'nin cerh-ta'dil ilmine birçok istilâh kazandırdığı ifade edilmektedir. Onun kullandığı

şekilde eş-Şâfiî'nin de dönemin en önde gelen âlimlerinden olması bu değerlendirmelerini kıymetli kılmaktadır. Abdurrahmân b. Mehdî'nin hadis ve sünnet tabirlerini aynı terkip içerisinde kullanarak hocalarıyla ilgili yaptığı değerlendirmelerden bazıları kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır:

"İnsanlar farklıdır (farklı alanlarda yetkindir). Onlardan bazıları hem sünnette hem de hadiste imâmdır. Bazısı ise, sünnette imâmdır, ancak hadiste değildir, bazıları ise hadiste imâmdır, ancak sünnette değildir. Süfyân es-Sevrî, hem sünnette hem de hadiste imâmdır."¹⁴

Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân es-Sevrî'yi sadece burada değil, diğer hocalarıyla mukayese ederken de hem hadiste hem de sünnette imâm olarak nitelemiş ve "Süfyân es-Sevrî hem sünnette hem de hadiste imâmdır. Şu'be b. el-Haccâc (v. 160) ise hadiste imâmdır, ancak, sünnette imâm değildir" demiştir.¹⁵

Abdurrahmân b. Mehdî'den nakledilen bir rivâyette ise onun el-Evzâ'î (v. 157) hakkında; "Sünnette imâmdır, ancak hadiste değildir" dediği¹⁶; Mâlik hakkında ise "Hem hadiste hem de sünnette imâmdır" dediği yer almaktadır.¹⁷ Yine bir başka rivâyette onun "el-Evzâ'î ve el-Fezârî (v. 188) sünnette

bazı istilâhlar için bkz. el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr* (nşr. Seyyid Hâşim en-Nedvî), Beyrut: ts., II, 275; İbn Ebî Hâtim, I, 255; Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, *Hadis Istilâhları*, s. 123. Râvileri tenkid faaliyetinde çok titiz davranan İbn Mehdî, hadis râvilerine hüsnü zanla yaklaşmayı hoş karşılamamıştır. Bu bağlamda onun: "İki hususta hüsnü zan olmaz; biri yargıda (mahkemede), diğeri de hadis hakkında hüküm verirken" dediği nakledilmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, II, 35; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 233. Nitekim onun cerhine uğrayanlar diğer âlimlerce kesin olarak mecrûh ve rivâyetleri merdûd, ta'dil ettikleri ise makbûl sayılırken, tevsikinde ihtilaf ettiği râvilerin durumları ise diğer âlimlerin içtihadlarına göre açıklığa kavuşturulmuştur. Bkz. ez-Zehabi, *Zikru men Yu'temedu Kavluh*, s. 180. İbn Mehdî'nin bu yönlerini dikkate alan Yezîd b. Hârûn (v. 206), İbn Mehdî ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân için hadiste aslan gibidirler anlamında 'esedeyn/iki aslan' tabirini kullanmıştır (İbn Hıbbân, I, 54; Ebû Abdillûh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvûd), Beyrut 1413, IX, 206). İmâm Şâfiî ise onunla ilgili olarak "Onun gibisini görmemiş" demiştir. ez-Zehabi, *a.g.e.*, IX, 194.

¹⁴ İbn Ebî Hâtim, I, 118; el-Lâlekâî, Hasan b. Mansur et-Taberî, *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a* (nşr. Ahmed Sa'd), Riyad 1402, I, 63.

¹⁵ İbn Ebî Hâtim, II, 19; el-Lâlekâî, I, 63. Nispeten erken dönemde telif edilen eserlerde, İbn Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî ile ilgili ifadeleri bu şekilde nakledilmişken, daha sonraki devirlerde telif edilen bazı eserlerde Abdurrahmân b. Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî'yi sadece hadiste imâm olarak nitelediği ancak sünnette imâm olmadığını belirttiği, buna karşılık, Mâlik'in her ikisinde de imâm olduğunu ifade ettiği yer almaktadır. Bkz. Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut 1405, VI, 331–332; Kâdi İyâz, I, 153; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXXV, 183. Bu konudaki bir başka ilginçlik ise, sonraki dönemde bu rivâyeti nakleden bazı müelliflerin rivâyetlerini İbn Ebî Hâtim'in babası Ebû Hâtim er-Râzî'ye dayandırmaları, buna karşılık, İbn Ebî Hâtim'in naklettiğinden farklı rivâyet etmeleridir.

¹⁶ el-İsbahânî, VI, 331–332; Kâdi İyâz, I, 153.

¹⁷ Kâdi İyâz, I, 153.

imâmdır” dediği de nakledilmiştir.¹⁸

Abdurrahmân b. Mehdî hocası Hammâd b. Zeyd'den¹⁹ bahsederken şöyle demiştir: “Sünneti ve sünnete dâhil olan (sünnetin kapsamına giren) hadisi ondan daha iyi bilenini görmedim.”²⁰

Kendisinden nakledilen başka bir rivâyete göre ise İbn Mehdî şöyle demiştir: “Kendi dönemlerinde²¹ insanların imâmı dörtlü: Süfyân es-Sevrî Kûfe'de, Mâlik Hicâz'da, el-Evzâ'î Şam'da ve Hammâd b. Zeyd Basra'da.”²²

Yine onun şöyle dediği de nakledilmiştir: “Hadiste imâm olan dört kişi vardır. Bunlar; Süfyân es-Sevrî, Mâlik, el-Evzâ'î ve Hammâd b. Zeyd'dir.”²³

İbn Mehdî 'imâm' lafzını muhtemelen ta'dilde en zirve tabir olarak kullanmaktadır. Çünkü kendisinden rivâyette bulunduğu, zaman zaman her birinden övgüyle söz ettiği ve farklı alanlarda yetkinliklerinin olduğunu düşündüğü hocalarını bu tabirle değerlendirmiştir.

İbn Mehdî'den sonra bu tabirleri dönemin önde gelen şahsiyetlerinden İmâm eş-Şâfiî'nin (v. 204) kullandığı görülmektedir. Nitekim eş-Şâfiî, hadiste çok önemli bir konumu olan İbn Şihâb ez-Zührî'yi (v. 124) 'hadiste imâm' olarak tavsif ederken,²⁴ Ahmed b. Hanbel için: “Ahmed b. Hanbel sekiz alanda imâmdır: 'Hadiste, fıkhıta, Kur'an'da, lügatta, fakrda, zühdde, verâda ve sün-

¹⁸ İbn Ebî Hâtim, I, 282.

¹⁹ İbn Ebî Hâtim, V, 290.

²⁰ İbn Ebî Hâtim, I, 177.

²¹ Bazı rivâyetlerde bu ifade “Bizim dönemimizde insanların imâmı dörtlüdür...” şeklindedir (İbn Ebî Hâtim, II, 19). Diğer bazı rivâyetlerde ise yine kendi dönemlerini kastederek “Bu dönemde...” şeklinde ifade ettiği yer almıştır. Bkz. el-Lâlekâî, I, 63.

²² İbn Ebî Hâtim, I, 11, 118, 203; Kâdî İyâz, I, 153; ez-Zehabî, *Siyer*, VII, 113. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın da el-Evzâ'î'yi aynı şekilde “İmâmdır, yani döneminin imâmıdır” diye nitelediği nakledilmektedir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, V, 266.

²³ et-Tirmizî, *Kitabu'l-ilel*, V, 750. Burada zikredilen isimler, bir önceki aktardığımız rivâyetteki isimlerle aynıdır. Kendisinden nakledilen diğer rivâyetler de incelendiğinde bu iki rivâyet arasında bir lafız karışıklığının söz konusu olması muhtemeldir. Çünkü kendisinden nakledilen diğer rivâyetlerde burada zikredilen isimlerden el-Evzâ'î'nin “hadiste imâm olmadığı” yer almaktadır. (Bkz. İbn Ebî Hâtim, I, 203; el-İsbahâni, VI, 331–332; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXXV, 183). Ayrıca İbn Mehdî, Şu'be'yi farklı zamanlarda 'imâm fi'l-hadis' olarak nitelemesine rağmen (İbn Ebî Hâtim, II, 19; el-Lâlekâî, I, 63) onun ismi de “hadiste imâm' olarak sayılan isimler arasında geçmemektedir. Yine Hammâd b. Zeyd ile ilgili olarak İbn Mehdî'den nakledilen diğer rivâyetlerde onu bütün hadisleri en iyi bilen olarak değil, sünnetin kapsamına giren hadisleri en iyi bilen olarak yer almaktadır. (Bkz. İbn Ebî Hâtim, I, 177).

²⁴ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kâhire 2005, 3. baskı, s. 466.

nette' şeklinde bir niteleme yapmıştır.²⁵

Yine hadis ilminin önemli simalarından Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ise 'imâm fi'l-hadis' tabirini kullanmışlar ve Mâlik b. Enes'i bu tabirle nitelemişlerdir.²⁶

Rivâyet farklılıklarını da dikkate alarak, hicrî II. asrın sonlarında bu ifadelerin bazı şahıslar için kullanımını şu şekilde tasnif edebiliriz.

Abdurrahmân b. Mehdî'ye göre; (a) Şu'be b. el-Haccâc hadiste imâmdır ancak sünnette imâm değildir. (b) el-Evzâ'î sünnette imâmdır ancak hadiste imâm değildir. (Bazı rivâyetlerde ise hadiste de imâm olduğu yer almaktadır). (c) el-Fezârî sünnette imâmdır. Hammâd b. Zeyd ise sünneti ve sünnetin kapsamına giren hadisleri en iyi bilen kişidir. (d) Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî ise hem hadiste hem de sünnette imâmdır.

eş-Şâfiî'ye göre ise, ez-Zuhrî hadiste imâmdır. Yine eş-Şâfiî'nin ifadelerine göre Ahmed b. Hanbel sekiz alanda imâmdır. Bu alanlardan ikisi ise hadis ve sünnettir. Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a göre ise Mâlik b. Enes hadiste imâmdır.

A. İmâm fi'l-Hadis Tabiri

'İmâm fi'l-hadis' tabiri, 'imâm' lafzının diğer şekilleri gibi hicrî II. asrın ortalarından itibaren sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemin cerh-ta'dil âlimleri, hadis ilminde önemli konuma sahip olan âlimleri 'imâm fi'l-hadis' tabiriyle niteledikleri gibi, hadis alanını kastederek sadece 'imâm' tabirini kullandıkları da olmuştur.

Hadis ile meşgul olan bir kişiye 'imâm' veya 'imâmü'l-hadis' ya da 'imâm fi'l-hadis' tabiri hangi durumda kullanılmaktadır? Bir başka ifadeyle hadis rivâyetiyle veya ilmiyle ilgilenen bir şahıs hangi özelliklere sahip olursa 'hadiste imâm' olarak nitelendirilmektedir. Bir şahıs hakkında bu tabirin kullanılması için cerh-ta'dil literatürünün yaygınlık kazanmaya başladığı dönemin âlimlerinin bazı şartları vardır. Nitekim Mâlik b. Enes; “Duyduğu her şeyi rivâyet edenin asla imâm olamayacağını” söylemiştir.²⁷ Bu tabiri sıkça kullanan Abdurrahmân b. Mehdî ise; zayıf-sika ayırımı yapmadan herkesten hadis alan, her işittiğini rivâyet eden²⁸ ve şâz hadislerin peşinde koşanların hadiste imâm

²⁵ İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahmân b. Süleyman), Riyad 2005, I, 10; Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, Beyrut 1405, I, 19.

²⁶ el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, VII, 310; İbn Adiy, *el-Kâmil fi Zu'afâi'r-Ricâl*, Beyrut 1988, I, 90.

²⁷ Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul, 1992, Mukaddime, 5 (I, 11).

²⁸ Müslim, Mukaddime, 5 (I, 11); İbn Ebî Hâtim, II, 16.

kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.²⁹ Ona göre bir kimseye 'imâm fi'l-hadîs' denilebilmesi için o kimsenin sahîh olan ile olmayanı ayırt edebilmesi gerekmektedir.³⁰ İbn Mehdî'nin kendilerinden en çok istifade ettiği hocalarını bu tabirle nitelemesinden dolayı, bu dönemde imâm tabirinin ta'dilde oldukça ileri bir seviyeyi ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğu söylenebilir.³¹ Nitekim Ahmed b. Hanbel, 'hadiste imâm' diye nitelenenlerin 'nasıldır' diye sorulmayacak seviyede güvenilir olduklarını ifade etmiştir.³² Bu nedenle İbn Hanbel, Süfyân es-Sevrî'den yapılan rivâyetlerde daha az hatası olması nedeniyle İbn Mehdî'yi Vekî' b. el-Cerrâh'a (v. 197) tercih edip onun el-Cerrâh'tan esbet olduğunu söylemiş³³ ve onu 'imâm' olarak nitelemiştir.³⁴ el-Fesevî (v. 277) de, imâm denilen râvîlerin sika ve hüccet denilen râvîlerden daha ileri seviyede olduğunu belirtmiştir.³⁵ Bu tabiri ilk kullanan âlimlerin ifadelerinden ve hadis alanında dönemlerinin önde gelen şahsiyetlerini bu tabirle nitelemelerinden, 'imâm' tabirinin ta'dilde oldukça ileri bir seviyeyi ifade etmek için kullanılan bir kavram olduğu söylenebilir.

Hicrî III. asırda hadislerin sahîh-sakîm ayırımı için yapılan geniş faaliyete paralel olarak, rivâyete ehil olup olmaması bakımından râvîlerin taksimi ve bu taksimatta kullanılan ıstılahlar da artmıştır. Bu bağlamda sika râvîleri tanımlamak için lafız ve mana itibarıyla mübalağa ifade eden pek çok ıstılah da geliştirilmiştir.³⁶ Bununla birlikte, hicrî III. asırda ve daha sonraki dönemlerde de 'imâm' tabiri ta'dilde ileri bir seviyeyi ifade etmek için kullanılmaya devam edilmiştir. Nitekim *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden Müslim (v. 261), Ehlül-hadîs'in imâmları (eimmetu ehli'l-hadîs) adı altında, Mâlik b. Enes, Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ve Abdurrahmân b. Mehdî'den oluşan beş kişinin adını saymaktadır.³⁷

İlerleyen dönemde ta'dil için mübalağa ifade eden pek çok lafzın gelişmesine paralel olarak, Şemseddin es-Sehâvî, ez-Zehebî'den 'imâm' tabirinin ta'dil

²⁹ İbn Ebî Hâtîm, II, 35-36; er-Râmehurmu'zî, Hasan b. Abdurrahmân, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* (nşr. M. Accâc el-Hatîb), 3. baskı, baskı yeri yok, 1984, s. 206.

³⁰ ez-Zehebî, *Siyer*, IX, 195.

³¹ Bu tabirler vurgulu bir şekilde mübalağa bildiren tabirlerden kabul edilmiştir. Bkz. Yücel, *Hadis İstılahları*, s. 115; a.mlf, *Hadis İlminde Tenkît Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul, 1998, s. 135-136.

³² İbn Ebî Hâtîm, II, 209-210.

³³ İbn Ebî Hâtîm, I, 253

³⁴ et-Tirmizî, *Kitâbu'l-İlel*, V, 751.

³⁵ el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, *Kitâbu'l-Ma'rife ve't-Târih* (nşr. Ekrem Ziya el-Umerî), Medine 1410, I, 348. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel, *Hadis İstılahları*, s. 114-115.

³⁶ Mübalağa ifade eden ta'dil lafızlarıyla ilgili olarak bkz. Yücel, *Hadis İstılahları*, s. 114-119.

³⁷ Müslim, *Mukaddime*, I, (I, 8).

lafızları arasında dördüncü sırada yer aldığını aktarsa da,³⁸ hadis alanındaki yetkinliği ifade etmek için 'imâm fi'l-hadîs' veya 'imâmu'l-hadîs' tabiri kullanılmaya devam etmiştir. Nitekim hadis ilminin en önemli simalarından olan ve hadis edebiyatının da en güzide örneklerini sunan, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, el-Buhârî,³⁹ Müslim, Ebû Dâvûd, et-Tirmizî,⁴⁰ Nesaî, İbn Mâce gibi müellifler asırlar boyunca 'imâm', 'imâmu'l-hadîs' ve 'imâm fi'l-hadîs' tabirleriyle anılmışlardır.⁴¹

Tarihi süreç içerisinde kişiler için yapılan 'imâm fi'l-hadîs' nitelendirmelerinde bir nokta dikkati çekmektedir. Kaynaklarda bir kişi hakkında genellikle 'imâm fi'l-hadîs' denilmeden önce ya da denildikten hemen sonra, o şahsın hadisçiliği ile ilgili olarak başka ifadeler de kullanılmaktadır. Meselâ Ebû Hâtîm er-Râzî (v. 277), Hişâm b. Urve'den bahsederken önce 'sika', ardından 'imâm fi'l-hadîs' demiştir. Yine Ebû Hâtîm, Yezîd b. Hârun'dan bahsederken de önce 'sika', hemen ardından 'imâm fi'l-hadîs' demiş, onun ardından da 'sadûk' tabirini eklemiştir.⁴² et-Tahâvî (v. 321) de İbnü'l-Haccâc el-Bâhilî hakkında 'imâm fi'l-hadîs' demiş, ardından da 'mahmûdu'r-rivâye (rivâyeti övülmüştür)' kaydını eklemiştir.⁴³ Görüldüğü gibi bu tabirler, genellikle kişilerin hadis rivâyetindeki konumlarını ifade eden diğer tabirlerle birlikte kullanılmıştır. İlk dönemlerdeki şahıslar için yapılan bu nitelermelerde, kişilerin hadis râviliğinin dikkate alındığını söylemek mümkündür.

Rivâyet asrı olarak isimlendirilebilecek ilk üç asırda, daha çok râvînin rivâyet ettiğini doğru nakledebilmesi, rivâyet ettiği hadisleri sika râvîlerden alması gibi özelliklerinden dolayı 'imâmü'l-hadîs' veya 'imâm fi'l-hadîs' tabirleri kullanılırken⁴⁴ tarihin ilerleyen dönemlerinde kişilerin hadis alanına kazandırdıkları eserlerden dolayı bu sıfatlar kendilerine verilmiştir. Örneğin İbn

³⁸ Bkz. es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs bi Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis* (nşr. Abdülkerim b. Abdillâh ve Muhammed b. Abdillâh, Riyad 1426, II, 279).

³⁹ Pek çok âlim el-Buhârî hakkında "imâmü'l-hadîs" ya da "imâm fi'l-hadîs" tabirini kullanmıştır. Bkz. Ebu't-Tayyib el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Suneni Ebi Dâvûd*, VIII, 328. İbnü'l-'Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut ts., IV, 155; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakki'in* (nşr. Tâhâ Raûf Sa'd, Beyrut 1973, I, 240; Muhammed b. Emin eş-Şinkîti, *Edvâu'l-beyân fi idâhi'l-Kur'ân'i bi'l-Kur'ân*, Beyrut 1995, IV, 272.

⁴⁰ Cemâlüddin ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye ma'a Hâşiyeti Buğyeti'l-elma'î fi tahrici'z-Zeyla'î* (nşr. Mahmud Avvâme), Beyrut 1997, I, 64, 78.

⁴¹ İbn Asâkir, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hocalarına tahsis ettiği kitabına "*el-Mu'cemü'l-Müştemil 'ala zikri esmâi'-şuyûhi'l-eimmeti'n-Nubel*" adını vermiştir.

⁴² Süleyman b. Halef el-Bâcî, *et-Ta'dil ve't-Tecrih* (nşr. Ebû Lubâbe Huseyn, Riyad 1986, III, 1235).

⁴³ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Asar* (nşr. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut 1995, VIII, 29).

⁴⁴ Bu anlamda 'imâm fi'l-hfz' tabiri de kullanılmıştır. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1984, IX, 29.

Hallikân (v. 681) Kadı İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî için 'imâmu'l-hadîs' tabirini kullandıktan sonra, onun telif ettiği eserleri de sıralamıştır.⁴⁵ Yine aynı şekilde ez-Ziriklî de Abdullah b. Muhammed Ebî Ca'fer'den (v. 844) bahsederken, Maverâünnehir'de ilk 'müsnedü's-sahâbe' nin bu âlim tarafından cem edildiğini söylemiş, hemen arkasından da, o dönemde bu şahsın 'imâmü'l-hadîs' olarak nitelenmesi konusunda kimsenin ihtilaf etmediğini de belirtmiştir.⁴⁶ eş-Şirâzî ise, İbrâhim el-Harbî hakkında önce 'imâm fi'l-hadîs' tabirini kullanmış hemen ardından 'pek çok eser tasnif etmiştir' ifadesini eklemiştir.⁴⁷

Diğer bazı tabirlerin aksine, 'imâm fi'l-hadîs' ya da 'imâmu'l-hadîs' lafızlarının sadece kişilerin hadis ilmindeki konumu düşünülerek kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bid'at fırkaları olarak adlandırılan Şia, Mürcie, Havâric gibi i'tikâdî fırkalar içerisinde yer almak tâbiûn döneminden itibaren çokça eleştirilen bir durumdur. Buna karşılık böyle bir durum 'hadiste imâm' olarak nitelendirilmeye mani olmamıştır. Nitekim İbn Hacer'in naklettiğine göre İbn Tâhir, kendisine Ebû Abdullah el-Hâkim en-Neysâbüri hakkında sorulduğunda; 'Hadiste imâmdır, ancak, habîs râfizîdir' demiştir. İbn Hacer ifadenin son kısmındaki 'habîs rafizîdir' kısmını insafsızca yapılmış bir değerlendirmeye görmüş ve 'Allah insafı sever, adam Rafizî değil sadece Şii'dir' demiştir.⁴⁸

B. İmâm fi's-sunne Tabiri

Yukarıda geçen rivâyetlerde; Abdurrahmân b. Mehdî, hocalarından Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes'i hem hadiste hem de sünnette imâm olarak nitelerken, Şu'be b. el-Haccâc'ı sadece hadiste imâm olarak nitelemiş, bununla birlikte, sünnette imâm olmadığını vurgulamıştır. Öte yandan hadiste imâm kabul etmediği el-Evzâ'î'yi de sünnette imâm olarak nitelemiştir. İmâm eş-Şâfiî ise Ahmed b. Hanbel'i hem hadiste hem de sünnette imâm olarak nitelemektedir. Bir kişi hakkında 'imâm fi'l-hadîs' veya 'imâmu'l-hadîs' nitelemesi, kişinin hadis rivâyeti ya da ilmindeki önemli konumu nedeniyle yapılmaktadır. Peki 'imâm fi's-sunne' nitelemesi kişinin hangi özelliğinden dolayı yapılmaktadır?

Abdurrahmân b. Mehdî tarafından sünnette imâm kabul edilmeyen Şu'be, hadis ilminde ve cerh-ta'dil faaliyetinde oldukça önemli bir konumdadır. Nitekim İbn Mehdî bir yandan Şu'be'yi sünnette imâm kabul etmezken, diğer yandan, Süfyân es-Sevrî ile birlikte Şu'be'yi de 'en hayırlı iki sika' olarak tavsif

etmiştir.⁴⁹ Akranı olan Süfyân es-Sevrî ise Şu'be'yi 'Hadiste emirü'l-mü'minin' olarak nitelemiştir.⁵⁰ Hatta o, bu kanaatini bizzat Şu'be'nin yüzüne 'Sen hadis hususunda 'emîru'l-mü'minînsin' şeklinde söylemiştir.⁵¹ Süleyman b. el-Muğîre'nin ise 'Şu'be muhaddislerin efendisidir' dediği nakledilmiştir.⁵² Kütüb-i Sitte müelliflerinden en-Nesâî (v. 303), tâbiûn neslinden sonra en güvenilir kişiler olarak Mâlik b. Enes, Şu'be ve Yahyâ b. Sa'îd'i saymakta ve bunlardan daha emîn, daha az zayıf râvîlerden rivâyette bulunana tanınmadığını söylemektedir.⁵³ Hadis alanındaki bütün bu niteliklerinden dolayı olsa gerektir ki, Şu'be'nin bir râvîden rivâyette bulunmasının o kişi için ta'dil olacağı kabul edilmiştir.⁵⁴

Şu'be, hadis ilminde çok önemli bir konumda bulunmasına rağmen, sünnette imâm olarak kabul edilmezken, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, el-Evzâ'î, el-Fezârî gibi âlimlerin hangi özelliklerden dolayı sünnette imâm olarak nitelendirilmeleri, aydınlatılması gereken bir husustur. Zira Şu'be, hadis alanında otorite olarak görülürken, sünnette imâm olarak kabul edilen el-Evzâ'î'nin hadisteki konumu çok iyi görülmemektedir. Nitekim İbrahim el-Harbî, Ahmed b. Hanbel'e bazı âlimlerle ilgili kanaatlerini sorarken, el-Evzâ'î ile ilgili kanaatini de sormuş, bunun üzerine Ahmed b. Hanbel: 'حديث ضعيف ورأي ضعيف' 'zayıf hadis ve zayıf re'y' yani hadiste ve fıkhıta zayıftır şeklinde cevap vermiştir.⁵⁵

'İmâm' tabiri, İslâmî ilimlerin bir alanındaki yetkinliğin zirvesinde olanlar için kullanıldığına göre, Abdurrahmân b. Mehdî ve imâm eş-Şâfiî bazı şahıslar hakkında hangi alandaki yetkinliği kastederek 'sünnette imâm' tabirini kullanmışlardır? Bir başka ifadeyle, bir kişi hangi vasıfları taşıyorsa 'sünnette imâm' kabul edilmektedir? Hadiste imâm olmayan bir kişi nasıl sünnette imâm olabilmektedir? İbn Mehdî, Şu'be'yi neden diğer hocalarından ayrı değerlendirerek onu sünnette imâm kabul etmemiştir? Bu soruları çoğaltmak

⁴⁵ ez-Zehebî, Ebû Abdillâh, *Tezkiratu'l-Huffâz* (nşr. Hamdi Abdulmecid İsmâil es-Silefi, Riyad 1415, IV, 1306;

⁴⁶ ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'âm*, bsy, ts., 3. baskı, IV, 260.

⁴⁷ Ebû İshak eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1970, I, 171.

⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizan*, Beyrut 1986, V, 332.

⁴⁹ İbn Cemâ'a, Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelü'r-Râvî* (thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazan), Dimaşk 1406/1986, s. 65.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, I, 126.

⁵¹ Zehebî, *Siyer*, VII, 224.

⁵² Zehebî, *a.g.e.*, VII, 224.

⁵³ el-Bâcî, II, 699.

⁵⁴ İbn Ebî Hâtim, VIII, 424. Şu'be b. el-Haccâc'ın hadis ilmindeki konumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulvahap Özsoy, *Şu'be İbnü'l-Haccâc ve Hadisçiliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ATAÜSBE, Erzurum, 2004, s. 62-70.

⁵⁵ Bkz. el-Hatib el-Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, Beyrut ts., XIII, 445; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk* (nşr. Ali Şirî), Beyrut 1996, XXXV, 183-184; ez-Zehebî, *Siyer*, VII, 113. ez-Zehebî bu rivâyetin ardından Ahmed b. Hanbel'in genel anlamda bir zayıflığı kastetmediğini, maktu rivâyetleri ve Ehlü's-Şâm'ın mürsellerini delil olarak kullanmasından dolayı zayıf olarak nitelemiş olabileceğini belirtmiştir (VII, 113-114).

mümkündür. Abdurrahmân b. Mehdî, imâm eş-Şâfiî ve bu tabiri kullanan diğer âlimler 'imâm fi's-sunne' tabiriyle kastettikleri yetkinliğin alanını açıklamış olsalardı şüphesiz hem cerh-ta'dil ilmi hem de hadis-sünnet ilişkisini anlama açısından çok önemli olurdu. Ancak ne İbn Mehdî ne eş-Şâfiî ne de ilk dönemlerde bu tabiri kullanan diğer âlimler bu tabirle neyi kastettiklerini açıklamamışlardır. Bu durumda 'imâm fi's-sunne' tabiriyle sünnetin anlamlarından hangisinin kastedildiğini anlayabilmenin üç yöntemle mümkün olabileceğini düşünmekteyiz: (1) Abdurrahmân b. Mehdî ve bu tabiri kullanan diğer âlimlerin 'sünnet' kelimesini kullanımlarını inceleyerek, buradan hareketle 'sünnete imâm' tabiriyle neyi kastettiklerini anlayabilmek. Ancak bu oldukça zor bir iştir. Çünkü ilk dönemlerden itibaren sünnetin pek çok farklı anlamda kullanıldığı, bu ilimle meşgul olan herkesin malumudur. (2) Bu tabire benzeyen ve şahısların sünnet konusundaki tutumlarını ifade eden 'sâhibu sunne', 'ehlü's-sunne' gibi tabirlerin kullanımını inceleyerek, bu araştırmanın neticesinde, 'imâm fi's-sunne' ile neyin kastedildiğini tespit edebilmek. (3) 'Sünnete imâm' tabirinin tarihteki diğer kullanımlarını ve bu tabire ilk asırlardan itibaren yapılan yorumları tespit edip incelemek.

III. Sünnet Kelimesinin Mutlak⁵⁶ Kullanımı

Hız. Peygamber döneminden hicrî II. asrın sonuna kadar, sünnet kelimesi birçok anlamda kullanılmıştır. Uygulama, davranış, bid'atın zıddı,⁵⁷ hüküm,⁵⁸ kural koyma⁵⁹ sünnete verilen anlamlardan yalnızca birkaçıdır.⁶⁰ Biz burada sünnet kelimesinin bütün kullanımlarını incelemekten ziyade, 'imâm fi's-sunne', 'imâm fi'l-hadis' tabirlerini kullanan Abdurrahmân b. Mehdî ve imâm eş-Şâfiî'nin kullanımları üzerinde duracağız. Böylece, onların ifadelerinden hareketle, imâm fi's-sunne tabirini hangi anlamda kullandıklarını tespit etmeye çalışacağız.

Abdurrahmân b. Mehdî'nin şöyle dediği nakledilmektedir: "Medine ehlinin sünnetinden olan önceki (geçmiş) sünnet, hadisten daha hayırlıdır."⁶¹ Bazı

⁵⁶ Mutlak tabiriyle sünnetin, terkip şeklinde olmayan, yalın haldeki kullanımını kastetmekteyiz. "Ehlü's-sunne" ve "sâhibu's-sunne" gibi kullanımları ise terkip şeklindeki kullanımlar olarak isimlendirmekteyiz.

⁵⁷ ed-Dârimî, el-Mukaddime, 23.

⁵⁸ Örnek olarak bkz. Abdurrazzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (nşr. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut ts., IX, 485 (18114); el-Buhârî, *es-Sahih*, Talak, 22.

⁵⁹ Abdurrazzâk, VI, 338, (١١٠٩٣).

⁶⁰ Sünnetin Hız. Peygamber döneminden itibaren hangi anlamlarda kullanıldığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, Ankara 2000, 2. baskı, s. 15-79; Arif Ulu, *Tâbiünün Sünnet Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 2006, s. 88-108; Yavuz Köktaş, *Medine Ekolü ve Sünnet*, Rize 2002, s. 37 vd.

⁶¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-Ma'ânî ve'l-Mesânid* (nşr. Mustafa b.

rivâyetlerde ise 'hadisten daha hayırlıdır' ifadesinin yerine 'İrak ehlinin hadisten daha hayırlıdır' ifadesini kullandığı yer almaktadır.⁶² Abdurrahmân b. Mehdî'nin burada sünneti uygulama anlamında kullanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu ifadelerinden sünnetin amelî yönüne dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

Bir başka defasında Abdurrahmân b. Mehdî, hocası Hammâd b. Zeyd'den⁶³ bahsederken sünnet kavramını şöyle kullanmıştır: "Sünneti ve sünnete dâhil olan (sünnetin kapsamına giren) hadisi ondan daha iyi bilenini görmedim."⁶⁴ İbn Mehdî'nin burada da sünneti uygulama anlamında kullanmış olması ihtimal dâhilindedir. Ancak İbn Ebî Hâtim'in bu rivâyeti naklettikten hemen sonra Hammâd b. Zeyd'in Cerîr'e yazdığı ve içerisinde imanda ziyadenin işlendiği mektubundan bahsetmesi, buradaki sünnetin i'tikâdî anlamda kullanılmış olabileceği ya da en azından öyle yorumlandığı gibi bir ihtimali ortaya çıkarmaktadır.⁶⁵

Bazı âlimler için 'imâm fi's-sunne' nitelemesini yapan eş-Şâfiî'nin sünnet kavramını kullanımı ise daha ilginçtir. Nitekim o, hadisle sünneti aynı anlamda kullanan bir âlimdir.⁶⁶ Hatta o bu görüşünde kesin karardır. Nitekim bu görüşünün doğruluğunu ispatlamak için, tâbiün döneminden başlayarak kendi dönemine kadar hadisle sünneti aynı anlamda kullananları ve düşüncelerini delil olarak sıralamaktadır.⁶⁷ Ancak, Ahmed b. Hanbel ile ilgili ifadesinde ise, 'hadiste imâm' ve 'sünnete imâm' tabirlerini ayrı ayrı kullanmaktadır. Şu halde eş-Şâfiî'nin 'imâm fi's-sunne' tabirindeki sünneti, hadisle aynı anlamda olduğunu iddia ettiği sünnetten farklı gördüğü anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerinden de rahatlıkla anlaşılacağı üzere, Abdurrahmân b. Mehdî hadisle sünneti farklı anlamda kullanmaktadır. Aynı şekilde eş-Şâfiî de; sünneti hadisle aynı anlamda kullanmasına rağmen, 'imâm fi's-sunne' tabirindeki sünnete hadisten farklı bir anlam yüklemiştir. Zaten Abdurrahmân b. Mehdî'nin bu ayrımı, hadis ve sünnetin farklı olduğu yönündeki anlayışlara temel oluşturmuştur. Sözelimi Goldziher'in (v. 1921) bu yöndeki yaklaşımının delillerinden birisi, İbn Mehdî'nin bazı hocalarını hadiste bazılarını ise

Ahmed el-Ulvî ve Muhammed Abdulkebir el-Bekrî), Magrib 1982, 2. baskı, I, 79, 81.

⁶² Bkz. Kâdî İyâz, I, 45.

⁶³ İbn Ebî Hâtim, V, 290.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, I, 177.

⁶⁵ Bkz. İbn Ebî Hâtim, I, 177.

⁶⁶ İmâm eş-Şâfiî'nin hadis-sünnet anlayışı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Emin Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara 2000, 2. Baskı, s. 97-122.

⁶⁷ Bkz. eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 453-455.

sünnette imâm olarak değerlendirmesidir.⁶⁸ Ona göre burada kullanılan hadis, Peygamber'in şifahî sözleri; sünnet ise hayatın pratik yönüyle ilgili kurallardır ve bu nedenle, ikisi arasında kesin bir ayırım yapılması gerekir.⁶⁹

Abdurrahmân b. Mehdî'nin hocalarını değerlendirirken kullandığı terkiplerdeki sünnet ifadesi, Goldziher'in belirttiği anlamda olması muhtemeldir. Ancak bunu mutlak doğru olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Her şeyden önce Goldziher konuyla ilgili, özellikle erken dönem kaynaklarda yer alan, rivâyetin bütün tariklerini dikkate almayıp, sadece sonraki dönemlerde telif edilen eserlerdeki rivâyetleri esas almıştır.⁷⁰ Söz konusu rivâyetlerdeki farklılıklar ise, kişiler hakkında yanlış değerlendirmelere, buna bağlı olarak da, sünnet ifadesini yanlış anlamlandırmaya neden olabilecek niteliktedir.

Öte yandan, Goldziher'in tanımladığı şekliyle de sünnet, rivâyetle doğru orantılı bir ilişki içerisindedir. Çünkü o sünneti hayatın pratik yönüyle ilgili kurallar olarak tanımlamaktadır. Bu kuralların doğru bilinmesi de yine bunların doğru nakledilmesine bağlıdır. Nitekim Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî (v. 143), Medîneli âlimlerin ilmî durumlarından bahsederken şöyle demiştir:

"Sünnetleri (es-sünen) ve Ömer'in hükümlerini en iyi bilen Sa'îd b. el-Museyyib (v. 94), en çok hadis rivayet eden ise Urve b. ez-Zubeyr'dir (v. 94)."⁷¹

el-Ensârî'nin hadisten farklı anlam verdiği 'sünen' muhtemelen Goldziher'in işaret ettiği anlamdadır. Ancak Sa'îd b. el-Museyyib'in bu sünnetleri (pratik uygulamaları) ve Hz. Ömer'in hükümlerini doğru bilebilmesi ise ancak bunların ona kusursuz bir şekilde rivâyet edilmesiyle mümkündür. Yine aynı şekilde kendisinden sonra bu sünnetlerin ve hükümlerin bilinmesi de İbnü'l-Museyyib'in doğru nakletmesine bağlıdır. Şu halde, hadisin rivâyetinde yetkin olanlara hadiste imâm denildiğine göre, bu tanımlamaya göre sünnette imâm denilecek kişinin de kendi dönemi kadar, kendi döneminden önceki

⁶⁸ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, Almancadan çev. C. R. Barber, S.M. Stern, London 1971, s. 25.

⁶⁹ Goldziher, s. 24-25.

⁷⁰ Goldziher bu değerlendirmelerini, Abdurrahmân b. Mehdî'nin söz konusu görüşlerine yer veren et-Tirmizî, İbn Ebî Hâtim ve el-Lâlekâî gibi nispeten erken dönem eserlerindeki rivâyetlerin tamamını görerek değil, muhtemelen daha sonra telif edilen eserlerdeki tek bir rivâyeti esas alarak yapmaktadır. Meselâ, İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dil*'i gibi nispeten erken sayılabilecek bir kaynaktaki Süfyan es-Sevrî'nin hem hadiste hem de sünnette imâm olduğu yer alyorken, nispeten daha geç bir kaynak olan Kâdî İyâz'ın *et-Tertibu'l-Medârik*'inde sadece hadiste imâm olduğu ancak sünnette imâm olmadığı yer almaktadır (I, 153). Goldziher belki bu görüşlere yer veren ilk kaynaklardan başlayarak konu ile ilgili rivâyetin bütün tariklerini ve bu rivâyetlerde geçen unsurları incelemiş olsaydı farklı bir değerlendirme yapabilirdi.

⁷¹ el-Fesevî, I, 255; benzer bir rivâyet için bkz. I, 252.

hayatın pratik yönüyle ilgili kuralları da doğru bilmesi ve aktarması önemlidir. Bir başka ifadeyle, önceki dönemlerdeki pratiği bilmek de yine kusursuz yapılacak bir rivâyetle mümkündür. Meselâ, hadis rivâyeti konusunda hakkında pek çok olumsuz görüş bildirilen Nu'aym b. Hammâd (v. 229)⁷² için; "Vehmi çok, ancak, sünnette imâmdır" denilmektedir.⁷³ Hadis rivâyeti konusunda vehmi çok olan birisi, nasıl olur da hadisin pratik yönü olan önceki uygulamaları kusursuz nakledebilir? Eğer burada kullanılan sünneti sadece Goldziher gibi anlamlandırırsak, böyle bir durumda vehmi çok olan birisini de, uygulamaları bilme konusunda imâm kabul etmemiz gerekecektir. Şu halde, Goldziher'in tarihi süreç boyunca sünnete verilmiş olan diğer anlamları, 'imâm fi's-sunne' tabirinin kullanımlarını ve bu tabir üzerine yapılan yorumları bir kenara bırakarak, sadece bu anlam üzerinde durması, onun bu görüşüne karşı mesafeli davranmamızı gerekli kılmaktadır.

Görüldüğü üzere, sünnet kelimesinin mutlak kullanımından hareketle 'imâm fi's-sunne' tabirinin anlamını belirlemek mümkün değildir. Çünkü ilk dönemlerde sünnet birçok anlamda kullanılmıştır. Öte yandan terkip halindeki kullanımlarda, bazen mutlak anlamında olmayan anlamların kastedildiği de vâkidir. Yöntemimiz gereği önce sünnetin, 'imâm fi's-sunne'ye benzeyen terkip şeklindeki kullanımlarını inceleyeceğiz. Ardından da İbnü's-Salâh, İbn Ebî Ya'lâ ve diğer bazı önemli âlimlerin 'imâm fi's-sunne' tabirine yaptıkları yorumları ele alacağız.

IV. Sünnetin Bir Terkib İçerisinde Kullanımı

İlk dönemlerden itibaren sünnet mutlak olarak kullanıldığı gibi, 'ehlü's-sunne', 'sâhibu sunne', 'madat es-sunne', 'sunnetullâh', 'sunnetü'n-nebi', 'cerat es-sunne' gibi terkip şeklinde de kullanılmıştır. Burada, sünnetin terkip şeklindeki bütün kullanımlarını değil, 'imâm fi's-sunne' tabirine benzeyen ve insanların sünnetteki durumlarını nitelemek için kullanılan terkipleri inceleyeceğiz. Bu şekildeki terkiplerin en sık kullanılanları ise, 'sâhibu sunne' ve 'ehlü's-sunne'dir.

'Ehlü's-sunne' ve 'sâhibu sunne' tabirleri hicrî I. asrın sonlarından itibaren yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Nitekim Basralı tâbiûn âlimlerinden İbn Sîrin'in (v. 110) şöyle dediği nakledilmektedir:

"Önceleri isnaddan sormazlardı. Ne zaman ki fitne ortaya çıktı, râvîlerin kimler ol-

⁷² Bkz. el-Kevserî, Muhammed b. Zâhid, Te'nibu'l-Hatib ala mâ Sâkahû fi Tercemet-i Ebî Hanîfe mine'l-Ekâzib, Kahire 1942, s. 48, 72.

⁷³ ed-Dârekutnî, *Suâlatu'l-Hâkim* (nşr. Muvaffak b. Abdillâh), Riyad 1984, I, 280; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, X, 413.

duğu sorulmaya başlandı. Râviler ehl-i sünnet olursa hadisleri alınıyor, ehl-i bid'at olursa hadisleri alınmıyordu.”⁷⁴

ed-Dârimî bu ifadenin son kısmını “...Sâhib-i sünnet olandan hadis aldılar, sâhib-i sünnet olmayandan hadis almadılar” şeklinde nakletmiştir.⁷⁵

Hicrî I. asrın sonlarında bu kavramları sadece İbn Sîrîn kullanmamıştır. Bu dönemde onun dışında da birçok âlim aynı veya benzeri ifadeleri kullanmıştır.⁷⁶ Burada anahtar kavramlar bid'at ve sünnet kavramlarıdır.⁷⁷ Bu ifadeler tahlil edildiğinde; İbn Sîrîn ve çağdaşlarının kendi dönemlerinde ortaya çıkan, özellikle bazı akîde konularında farklı yaklaşım benimseyen Mürcie, Şia ve Havâric gibi fırkaları bid'at fırkaları olarak isimlendirdikleri, dolayısıyla 'ehl-i bid'at' kavramını da bu fırkalara mensup olan kimseleri nitelemek için kullandıkları anlaşılmaktadır. Yine onların, 'ehl-i bid'at' veya 'sâhib-i bid'at'ın zıddı anlamında kullandıkları 'ehl-i sünnet' veya 'sâhib-i sünnet' kavramlarıyla ise, bu fırkalara mensup olmayan, onlar tarafından dillendirilen bazı düşüncelere karşı çıkan kimseleri kastettikleri anlaşılmaktadır.⁷⁸ Nitekim daha sonraki bazı âlimler, onların kullandıkları sünnet ve bid'at kavramlarını bu doğrultuda yorumlamışlardır.⁷⁹ Meselâ, Ahmed b. Hanbel 'Ehlu'l-Bid'a' nın, Kaderiyye, Mürcie, Râfıza ve Cehmiyye'den ibaret olduğunu” söylemiştir.⁸⁰

Yahyâ b. Maîn (v. 233/847) ise 'sâhibu sunne' kavramının anlamını şöyle izah etmektedir:

“Kim Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sıralamasını kabul eder ve Ali'nin (Osman'a) önceliğini teslim ederse, o sâhibu sunnedir. Yine kim Ebû Bekir, Ömer, Osman sıralamasını kabul eder ve Osman'ın (Ali'ye) önceliğini teslim ederse o da sâhibu

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl* (nşr. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrâhoğlu, İstanbul 1987, II, 79 (472); Müslim, *es-Sahih*, Mukaddime, I, 15; et-Tirmizî, *İlel*, V, 740; İbn Ebî Hâtim, II, 28; el-Bağdâdî, *el-Kifâye* s. 122.

⁷⁵ ed-Dârimî, Mukaddime, 38.

⁷⁶ Aynı kavramları el-Hasan el-Basrî, Zeyd b. Eslem, Dahhâk b. Muzâhim gibi birçok tâbiün âliminin kullandığı belirtilmektedir. Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddin Abdurrahmân b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (nşr. es-Seyyid Subhi Câsim el-Humeyd), Bağdat ts., s. 90.

⁷⁷ Bid'at ve sünnet kelimelerinin kullanımı ve anlam çerçevesi hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Çelik, *Kavram ve Mahiyet Olarak Sünnet ve Bid'at*, İstanbul 1997, s. 101-121.

⁷⁸ Bkz. İbn Sa'd, VI, 273; İbn Batta, *el-İbâne* (nşr. Henri Laoust (*La Profession De Fol D'Ibn Batta*), Damas 1958, s. 21; İbnü'l-Cevzî, s. 67. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arif Ulu, “Cerh-Ta'dil Kriteri Olarak Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at”, *Dini Araştırmalar Dergisi - "Ehl-i Sünnet" Özel Sayısı*, Ankara 2006, VIII, sayı: 24, s. 140-141.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, s. 67.

⁸⁰ İbn Ebî Ya'lâ, II, 341. Abdullah b. el-Mubârek ise Ehvâ'nın temelini Kaderiye, Mürcie, Şia ve Havâric olmak üzere dört fırkadan oluştuğunu, diğer fırkaların bunlardan türediğini söylemiştir. Bkz. Ebû Muhammed el-Hasen el-Berbehârî, *Şerhu's-Sunne* (nşr. Halid b. Kâsim, Riyad 2000, s. 122.

sunnedir...”⁸¹

Bu ifadelerden sâhibu sunne kavramının i'tikâdî bir anlam alanının olduğu açıkça görülmektedir.

Abdurrahmân b. Mehdî 'imâm fi's-sunne'nin dışında 'sâhibu sunne' terki-bini de kullanmıştır. Nitekim o, Hammâd b. Zeyd hakkında şöyle demiştir:

“Gördüğün (karşılaştığın) bir Basra'lı Hammâd b. Zeyd'i seviyorsa o sâhibu sunne'dir.”⁸²

Burada İbn Mehdî'nin 'sünnet' kelimesini i'tikâdî anlamda kullandığı kuvvetle muhtemeldir. Çünkü hicrî I. asrın sonlarından itibaren bu tabir, i'tikâdî tutumu belirtmek için kullanılmıştır. Ayrıca İbn Mehdî'nin, hocası Hammâd'dan rivâyette bulunmayı değil de onun şahsını seven birini 'sâhibu sunne' olarak nitelemesi, işin duygusal ve taraftarlık yönünü ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere kişilerin sünnete bakıştaki konumlarını ifade etmek için geliştirilen terkiplerin çoğunluğunun i'tikâdî anlamda kullanılmış olması, 'imâm fi's-sunne' tabirinin de i'tikâdî anlamda kullanılmış olması ihtimalini gündeme getirmektedir.

V. Sünnetin İ'tikâdî Alanda Kullanımı

Kaynaklarda yer alan bazı bilgiler, ilk dönemlerden itibaren sünnetin, diğer anlamlarının yanı sıra, i'tikâdî alanda da kullanıldığını göstermektedir. İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235) naklettiğine göre eş-Şa'bî (v. 103), “Ebû Bekr ve Ömer'i sevmek ve onların faziletlerini bilmek sünnettendir”⁸³ demiştir. Burada sünnet'in bilinen mânada değil, tamamen akîde ile ilgili olarak kullanıldığı açıktır. Nitekim Hz. Ebû Bekr ve Ömer'in üstünlüğü meselesinin, daha sonraları açık bir şekilde akâid konuları arasına girdiği mâlumdur.⁸⁴ Bunu mestler üzerine mesh, cemaatle namaza devam etmek ve selefi sevmek, sünnet alametlerinden-dir rivâyetleriyle⁸⁵ aynı anlamda değerlendirmek gerekir.⁸⁶

⁸¹ İbn Abdilber, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, Beyrut ts., II, 186.

⁸² İbn Ebî Hâtim, I, 183; el-Lâlekâî, I, 62.

⁸³ İbn Ebî Şeybe, VI, 349 (31937). Bu ifade başka eserlerde eş-Şa'bî kanalıyla Mesrûk b. el-Ecdâ'dan (v. 63/682), bir başka tarikten de Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet edilmiştir. Bkz. İbn Abdilber, *Câmi*, II, 187.

⁸⁴ M. Hayri Kırsaçoğlu, *Ashâbu'l-Hadis'e Göre Allah'ın Sıfatları Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1983, s. 56; a.mlf, “Ehlü's-sunne' Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar”, *İslâmî Araştırmalar*, I, sayı: 1, Ankara 1986, s. 76.

⁸⁵ İbn Abdilber, *Câmi*, II, 188.

⁸⁶ Mehmet Özşenel, Sünnet ve Hadîsi Değerlendirme ve Anlamada Ehl-i Re'y -Ehl-i Hadîs Yaklaşımları ve İmâm Şeybânî, Yayınlanmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 1999, s. 23.

Sünnetin i'tikâdî anlamda ikinci kullanılış formu, *bid'atin zıddı* anlamındadır. İlk dönemlerden itibaren âlimlerin sünneti bu formda da sıklıkla kullandıkları rivâyet edilmektedir. Meselâ, İbn Sîrîn'in (v. 110):

“Bir kimse, bir bid'at işlediğinde bir sünneti terk eder” dediği,⁸⁷ el-Hasan el-Basrî'nin de: “Sünnete uygun az amel, bid'ate uygun çok amelden daha hayırlıdır” dediği rivâyet edilmektedir.⁸⁸

Ömer b. Abdilazîz'in de, sünneti bid'atin zıddı anlamında sıkça kullandığı görülür. Süleymân b. Abdulmelik'in defninden sonra camiye geldiğinde halife olarak okuduğu ilk hutbesinde;

“Ey İnsanlar! Kur'an'dan sonra kitap, Muhammed'den sonra da nebi yoktur... Dikkat edin! Ben bid'atçı değilim, ancak sünnete uyan kimseyim. Zâlim yöneticiden kaçan asi değildir. Şunu iyi bilin ki, Allah'a asi olmuş kimseye asla itaat edilmez...” demiştir.⁸⁹

Abdullah b. el-Mubârek, Eyyûb es-Sahtiyânî'nin vefatı esnasında, son nefesini vericeye kadar; “Sunne, sunne! (sünnete sarılın) Aman bid'attan sakının!” dediğini nakletmiştir.⁹⁰

Sünnetin bu anlamda kullanımını hicrî II. asrın sonlarında da devam etmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel, imanın artması, eksilmesi ve imanda istisna gibi bazı i'tikâdî konularla ilgili yaklaşımlarla ilgili olarak “Bu, ehl-i ilmin, ashâb-ı eserin ve buna (damarlarıyla, kökleriyle) her şeyleriyle sarılan ehl-i sünnetin mezhebidir (görüşleridir)... Bu mezheplerden (görüşlerden) birine muhalefet eden veya onu eleştiren yahut kınayan kimse, cemaatten ayrılmış bir bid'atçı, sünnet çizgisinden ve hak yolundan sapmış biridir. O mezhepler, iman, 'söz, amel, niyet ve sünnete sarılmak' şeklinde tanımlamışlardır.”⁹¹ Ahmed b. Hanbel'in bu ifadelerinde, sünnetin i'tikâdî anlamda kullanıldığı aşikârdır. Burada dikkat çeken bir diğer husus, ehl-i ilm, ashâb-ı eser ve ehl-i sünnetin aynı görüşleri paylaştığının ifadesi ve bu görüşlere karşı çıkmanın sünnete karşı çıkış olarak nitelendirilmesidir.

Bu dönemde sünnetin i'tikâdî anlamda kullanımının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah şöyle demiştir:

⁸⁷ ed-Dârimî, *el-Mukaddime*, 23.

⁸⁸ İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 194. Sünnetin bu anlamda başka kullanımları için bkz. Abdurrazzâk, VI, 357-358 (11181), 358 (11182).

⁸⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Beyrut ts., V, 340; ed-Dârimî, *Mukaddime*, 39; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Ma'âdinu'l-Cevher* (nşr. Muhiddîn Abdülhâmid, Kahire 1946, 4. baskı, III, 195; el-Fesevî, I, 319; İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebü'l-Ferec, *Sîretü ve Menakibu Ömer b. Abdilazîz* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1984, s. 69, 233.

⁹⁰ el-Malatî, Ebü'l-Huseyn, *et-Tenbih ve'r-Red ala Ehvâ ve'l-Bid'a* (nşr. Zâhid el-Kevserî, baskı yeri yok 1968, s. 143.

⁹¹ İbn Ebî Ya'lâ, I, 55.

“Babam (Ahmed b. Hanbel)'a mürcüi, şîi veya sünnete muhalif bir görüşe sahip olması muhtemel bir şeyhe hadis almaya giden ashâbu'l-hadisle ilgili ne tavsiye edersin? Sükût mu edeyim yoksa kendilerini ikaz mı edeyim?’ dedim”. Babam: “Eğer o şeyh, bid'atının propagandasını yapıyorsa ve o görüşün ileri gelen taraftarlarından ve propagandacılarından ise, ona karşı insanları ikaz edersin” dedi.⁹² Ahmed b. Hanbel ve oğlunun burada sünneti i'tikâdî anlamda kullandıkları çok açıktır.

Sünnetin, bid'atin zıddı anlamında kullanımı, yapılan sünnet tanımlarına da yansımıştır. Nitekim Buhârî'nin hocalarından olan Abdullah b. Zubejr el-Humeydî (v. 219), sünneti şu şekilde tanımlamıştır. “Bize göre sünnet şudur: ... İnsanın hayrı ve şerri ile kadere inanması, her şeyin Allah'ın hükmü dâhilinde cereyan ettiğini bilmesi; iman ise, hem sözle hem de fiil olarak kabul etmesidir. Sünnet, imanın azalıp çoğalacağına inanmak, sahâbeye rahmetle davranmak ve Kur'an'ın mahlûk olduğunu reddetmektir...”⁹³

Sünnetin diğer anlamlarının yanı sıra akîde ile ilgili de kullanıldığının bir diğer delili *Kitâbu's-Sunne* adı altında telif edilen eserlerdir. Bu isim altında yazılmış olan eserler, tamamen ashâbu'l-hadis akâid konularındaki yaklaşımlarına dairdir.⁹⁴ Bu eserlerin muhtevaları incelendiğinde bir hadis kitabından ziyade bir akâid kitabı hüviyetinde oldukları rahatlıkla görülecektir. Çünkü bu eserlerde istivâ, rü'yet, Allah'ın nüzulü, vech'i, savt'ı ve yed'i gibi akâidle ilgili pek çok konuya yer verilmektedir.⁹⁵

Mezkrûr örneklerden de anlaşılacağı üzere, sünnetin i'tikâdî anlamda kullanımını oldukça yaygındır. Bazı âlimlerin ilk asırlarda yaşamış bazı şahısların i'tikâdî tutumlarını nitelemek için 'imâmu's-sunne' tabirini kullanmaları, bu tabirin de, 'ehlü's-sunne' ve 'sâhibu sunne' gibi, i'tikâdî anlamda kullanıldığı ihtimâlini kuvvetlendirmektedir. Meselâ, Endülüslü hadis ve fıkıh âlimi İbn Hazm (v. 456), sevgi ve muhabbet üzerine yazdığı *Tavku'l-Hamâme* adlı risâlesinde, mezhebî farklılıkların kişilerin arasındaki dostluğa zarar vermemesi gerektiğini belirtmektedir.⁹⁶ İbn Hazm, bu düşüncesini desteklemek maksadıyla-

⁹² el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 46.

⁹³ Humeydî'nin tanımı oldukça uzundur. Bu nedenle burada özetleyerek vermeyi uygun gördük. Bkz. Abdullah b. Ez-Zübeyr Humeydî, *el-Müsned* (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), Beyrut 1409/1988, II, 546-547.

⁹⁴ el-Kettânî, meşhur eserinde bu isimle telif edilen kitapları “Akîde ve Bid'at Konulu Hadis Kitapları” bölümü altında zikretmiş ve çok sayıda eser ismi sıralamıştır. Bkz. *Hadis Literatürü* (nşr. Yusuf Özbek), İstanbul 1994, s. 31-34.

⁹⁵ Kırbaçoğlu, “Ehlü's-sunne”, s. 77.

⁹⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî, “Tûku'l-Hamâme fi'l-Ülfeti ve'l-İlef”, *Resâilü İbn Hazm* içerisinde (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1987, II, 111-113.

la, ilk dönemlerde farklı i'tikâdî mezhepler içerisinde yer almalarına rağmen, bu durumlarının, dostluklarına asla zarar vermediği pek çok kişiyi de örnek olarak zikretmektedir. Bu bağlamda İbn Hazm, hicrî II. asırda yaşamış olan Dâvûd b. Ebî Hind (v. 139)⁹⁷ ve Musa b. Seyyâr'ı (v. 150) da örnek göstermektedir. Onun tavsifine göre, Dâvûd 'imâmu's-sunne', Musa ise 'min eimmeti'l-kaderiyye'dir.⁹⁸ İbn Hazm'ın belirttiğine göre bu iki âlim, i'tikâdî anlamdaki farklılıklarına rağmen samimi dostluklarını elli yıl devam ettirmişlerdir.⁹⁹ Bizi burada ilgilendiren husus, bir hadis ve fıkıh âlimi olan İbn Hazm'ın 'imâmu's-sunne' tabirini i'tikâdî tutumu belirtmek için kullanmış olmasıdır. Bu konudaki yaklaşımları biraz daha netleştirme adına, ilk dönemlerden başlayarak 'imâm fi's-sunne' üzerine yapılan yorumları kısaca incelemek istiyoruz.

VI. 'İmâm fi's-sunne' Üzerine Yapılan Yorumlar

Abdurrahmân b. Mehdî'nin ve imâm eş-Şâfiî'nin hicrî II. asırda kullandıkları 'imâm fi's-sunne' ve 'imâm fi'l-hadis' tabirleri, hemen her dönemde birçok âlimin dikkatini çekmiştir. Nitekim hadis ilmi ve istilahları konusunda önde gelen âlimlerden olan İbnü's-Salâh'a (v. 643), Abdurrahmân b. Mehdî'nin hocalarına ilişkin değerlendirmelerinde kullandığı hadis ve sünnet tabirleri sorulduğunda: "Burada sünnet, bid'at'ın zıddı anlamındadır. İnsan hadiste âlim olabilir, ama sünnette olmayabilir" demiştir.¹⁰⁰ İbnü's-Salâh bu ifadeleriyle muhtemelen sünnetin i'tikâdî alanda kullanımını kastetmiştir. Çünkü bid'atın zıddı anlamındaki bir kullanım i'tikâdî alana aittir.

'İmâmu's-sunne' ya da 'imâm fi's-sunne' şeklinde en çok nitelenen âlimlerden biri hiç şüphesiz Ahmed b. Hanbel'dir.¹⁰¹ Onun için yapılan bu nitelemeyi değerlendiren *Tabakâtu'l-Hanâbile* müellifi İbn Ebî Ya'lâ (v. 526); "Gelmiş ve geçmiş imâmlar onun sünnette imâm olduğu hususunda ihtilaf etmemişlerdir" dedikten hemen sonra, Mihne olaylarına atf yaparak değerlendirmesini şöyle sürdürmüştür: "O, Allah yolunda işkencelere uğramış ve sabretmiş, Allah'ın kitabını müdafaa etmiş, Resûlullâh'ın sünnetini hâkim kılmıştır..."¹⁰² İbn Ebî Ya'lâ kendi değerlendirmelerinin ardından Ali b. el-Medîni'nin şu görüşünü de

⁹⁷ Dâvûd'la ilgili olarak bkz. el-Buhârî, *et-Târihu'l-Kebir*, III, 231. İbn Hacer Dâvûd'u "hüccet" olarak nitelemiştir. Bkz. Lisânu'l-Mizan, II, 11.

⁹⁸ Birçok kaynak, Musa b. es-Seyyâr'ın kaderilikle itham olunduğuna işaret etmiştir. Meselâ bkz. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 240; ez-Zehabî, *Mizân*, IV, 206.

⁹⁹ İbn Hazm, II, 113.

¹⁰⁰ İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Fetâvâ*, (yazma 264 varak), müstensih: İsmail b. Şeref, Amerika 708, varak no: 29; es-Suyutî, *Tenvîru'l-Havâlik*, Mısır ts., I, 2; ez-Zurkânî, I, 6.

¹⁰¹ İbn Ebî Ya'lâ, I, 28; İbn Teymiyye, Ebül-Abbas Takıyyuddin, *Mecmûu Fetâvâ*, Riyad 1991, III, 170, XII, 355.

¹⁰² İbn Ebî Ya'lâ, I, 28.

bu tabiri açıklamak için nakletmektedir: "Allah bu dini bir üçüncüsü (bu ikisi gibi) olmayan iki kişiyle desteklemiştir. Bunlar; Ridde olaylarında Ebû Bekir es-Siddik ve Mihne olaylarında Ahmed b. Hanbel'dir."¹⁰³

Aynı şekilde İbn Teymiyye de 'imâm fi's-sunne' tabirinin Ahmed b. Hanbel hakkında Mihne olaylarındaki imtihanı başarıyla tamamlaması ve ehl-i bid'ata karşı olan tutumundan dolayı kullanıldığını söylemektedir.¹⁰⁴

'İmâm fi's-sunne' tabiri izah edilirken Ahmed b. Hanbel'in Mihne olaylarındaki rolüne işaret edilmesi önemlidir. Bilindiği üzere Mihne olayları, 'Halku'l-Kur'an' meselesiyle, dolayısıyla Kur'an ile ilgilidir. Buna rağmen Ahmed b. Hanbel'in, Kur'an'ın mahlûk olmadığı yolundaki tavrının ve ehl-i bid'at olarak isimlendirilen bazı i'tikâdî fırkalara karşı tutumunun 'sünnette imâm' tabiriyle açıklanması bu kavrama i'tikâdî bir anlam yüklediğini açıkça göstermektedir.

Kelâm âlimlerinden el-Lâlekâî'nin (v. 418) de, 'imâm fi's-sunne' kavramını kullanımından buna i'tikâdî bir anlam yüklediğini çıkarmak mümkündür. Nitekim o, Süfyân es-Sevrî ile ilgili olarak ardi ardına şu bilgileri aktarmaktadır: "Süfyân es-Sevrî, Ammar b. Zureyk, Selmân b. Karem ed-Dabbî ve Ca'fer b. Ziyâd el-Ahmer ile birlikte hadis talep ediyorlardı. (Hadis topluyorlar, rivâyet ediyorlardı). Bu dört arkadaş Şia'ya da meylediyorlardı. Ne zaman ki Süfyân Basra'ya gitti ve burada Eyyûb ve İbn Avn ile karşılaştı o zaman Şia'ya meyletmekten vazgeçti."¹⁰⁵ el-Lâlekâî, Süfyân es-Sevrî'nin teşeyyu'dan vazgeçtiğini belirttiikten hemen sonra Abdurrahmân b. Mehdî'nin onunla ilgili olarak söylediği "Süfyân es-Sevrî sünnet ve hadiste imâmdır" sözünü nakletmiştir.¹⁰⁶ el-Lâlekâî'nin bu tutumundan sünnette imâm olmaya i'tikâdî bir anlam yüklediği ve bu fırkalarda yer almamakla ilişkili gördüğü anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere, 'imâm fi's-sunne' tabiri, hicrî IV. asrın sonlarından itibaren i'tikâdî tutumu niteleyen bir tabir olarak yorumlanmıştır. Son dönemlerde ise, yine aynı anlamda yorumlandığı gibi,¹⁰⁷ 'fikhî tatbikat (uygulama) konusunda imâmdır'¹⁰⁸ veya 'sahabe fetvalarını bilme yönünden imâmdır' şeklinde

¹⁰³ İbn Ebî Ya'lâ, I, 28.

¹⁰⁴ İbn Teymiyye, III, 170.

¹⁰⁵ el-Lâlekâî, I, 63.

¹⁰⁶ el-Lâlekâî, I, 63.

¹⁰⁷ Abdullah Aydınli, "Sünnette imâmdır", "Sâhib-i sünnettir" gibi sözlerde geçen sünnet kelimesinin hem amelle hem de inançla ilgili olabilen bid'atın zıddı manasında anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Bkz. "Rivâyet Asrında Sünnet Kavramı" s. 95.

¹⁰⁸ Bkz. Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, *el-Musevvâ min Ahâdisi'l-el-Muvattâ*, tashih: Heyet, Beyrut 1983, I, 19; Goldziher, s. 24-25; Hamza Abdullah el-Müleybârî, *Ulûmu'l-Hadis fi Dav'i-Tatbikâti'l-Muhaddisine'n-Nukkâd*, s. 13; Hasan Ahmet, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin*

de yorumlanmıştır.¹⁰⁹

'Fikhî tatbikat' ya da 'uygulama', mutlak kullanımında sünnete en çok verilen anlamlardan biridir.¹¹⁰ Sünnetin mutlak kullanımındaki anlamları dikkate alınarak bu tabiri 'fikhî tatbikat ya da uygulama konusunda imâmdir' şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Belki, tarihte bu anlamda kullanıldığı da olmuştur. Ancak daha önce ifade ettiğimiz gibi, terkip halindeki kullanımlarında sünnete verilen anlam ile mutlak kullanımlardaki anlamlar farklı olabilmektedir. Meselâ hicrî I. asrın sonunda sünnet birçok anlamda kullanılırken, İbn Sirîn ve çağdaşı bazı âlimler 'ehlû's-sunne' 'sâhibu sunne' terkiplerini, 'ehlû'l-bid'a' ve 'sâhibu bid'a'nın zıddı olarak "i'tikâdî fırkaların içerisinde yer almayan, hatta bunlara karşı olanlar" anlamında kullanmışlardır.¹¹¹

Ayrıca, "Kur'an ve hadislerden çıkarılan mana ve hüküm" anlamında 'fikhî' tabiri,¹¹² 'imâm fi's-sunne' ve 'imâm fi'l-hadis' tabirlerinin kullanıldığı hicrî II. asırda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Üstelik o dönemde fikhî tabirini kullananlar arasında, 'imâm fi's-sunne' ve 'imâm fi'l-hadis' tabirini kullanan Abdurrahmân b. Mehdî¹¹³ ve çağdaşı İmâm eş-Şâfiî¹¹⁴ de yer almaktadır. Yine dönemin önde gelen âlimlerinden Ahmed b. Hanbel de, İmâm Mâlik'i 'imâm fi'l-hadis ve'l-fikh' olarak takdim etmiştir.¹¹⁵ Bu durumda gerek İbn Mehdî, gerek eş-Şâfiî ve bu tabiri kullanan diğer âlimler, 'fikhî tatbikat' ya da 'uygulama' anlamı için 'fikhî' tabirini tercih etmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Nitekim İbn Ebî Ya'lâ da eş-Şâfiî'nin Ahmed b. Hanbel için kullandığı 'imâm fi'l-fikh' tabirini bu şekilde anlamlandırmıştır.¹¹⁶

Öte yandan, İbn Mehdî'nin kullandığı bu tabirleri kendilerine delil olarak, sünneti 'fikhî tatbikat' ya da 'uygulama' anlamında yorumlayanların çoğunluğunun, ona nispet edilen rivâyetin bütün tarîklerini dikkate almayıp, sadece bir varyantı üzerinden yoruma gittikleri görülmektedir. Üstelik yorumlarına esas aldıkları rivâyetin bu varyantı, geç dönemde telif edilen eserlerde yer almakta ve nispeten daha erken dönem kaynaklardaki rivâyetlerle de çelişmektedir. Şöyle ki; bu yorumları yapanların çoğunluğu, Mâlik b. Enes ve el-Evzâ'înin

sünnette imâm olarak nitelendirildiği, buna karşılık, Şu'be ve Süfyân es-Sevrî'nin sadece hadiste imâm olarak nitelendiği muhtemelen daha geç dönemlerde telif edilen eserlerdeki rivâyetleri yorumlarına esas almışlardır.¹¹⁷ Bu rivâyetlerden hareketle de, el-Evzâ'î ve İmâm Mâlik'in fıkıhtaki konumlarını, Şu'be ve es-Sevrî'nin de hadis alanındaki konumlarını göz önünde bulundurarak, sünnete 'fikhî tatbikat' ya da 'uygulama' anlamını vermektedirler.¹¹⁸ Oysa daha erken dönem kaynaklardaki birçok rivâyette, İbn Mehdî'nin Süfyân es-Sevrî'yi hem hadiste hem de sünnette imâm olarak nitelediği yer almaktadır.¹¹⁹ Rivâyetin bütün tarîklerini dikkate almadıkları ve tarih boyunca bu tabirle ilgili yapılan yorumları göz ardı ettikleri için, 'sünnette imâm' tabirine 'fikhî ahkâm da ya uygulama konusunda imâmdir' şeklinde yapılmış bu yorumlara da mesafeli durmamız kaçınılmaz olmaktadır.

Abdurrahmân b. Mehdî'nin kullandığı 'imâm fi's-sunne' tabiri, 'sahabenin fetvâlarını bilme konusunda imâmdir' şeklinde de yorumlanmıştır. Bu bağlamda, İmâm Mâlik'in hem hadis ve sünnette imâm sayılması, sahabe ve tâbiîn fetvâlarını bilmesine dayandırılmıştır.¹²⁰ Ancak tabir bu anlamda yorumlanırken de, konu ile ilgili rivâyetin bütün tarîkleri değil, yine geç dönem kaynaklarda yer alan rivâyet kullanılmıştır.¹²¹ Bunun da ötesinde, eğer tabir bu şekilde yorumlanırsa, 'Vehmi çok, ancak, imâm fi's-sunne'dir' denilen¹²² Nu'aym b. Hammâd'ı da "sahabe fetvâlarını bilme konusunda imâmdir" şeklinde nitelememiz gerekecektir. Oysa vehmi çok olan birisi, nasıl olur da sahabenin fetvâlarını kusursuz bilip nakledebilir?

Şu halde, kişilerin sünnetle ilgili durumlarını niteleyen benzer terkiplerin i'tikâdî anlamda kullanılmış olması, İbn Hazm gibi bazı âlimlerin bu tabiri, şahısların i'tikâdî tutumunu nitelemek için zikretmeleri ve bunlara ilaveten, ilk dönemlerden itibaren birçok âlimin bu kavramın i'tikâdî alanla ilgili olduğuna dair yaptığı yorumlar, 'imâm fi's-sunne' ifadesinin i'tikâdî tutumu belirtmek için kullanılmış bir tabir olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Biz de bütün bu delilleri göz önünde bulundurarak, çalışmamızın bundan sonraki kısmında bu tabiri, i'tikâdî tutumu belirtmek için kullanılmış bir kavram olarak değer-

Gelişimi, çev: Haluk Songur, İstanbul 1999, s. 114.

¹⁰⁹ Muhammed Ebû Zehra, *İmâm Malik* (çev. Osman Keskiöğlü), Ankara 1984, s. 83-84.

¹¹⁰ Örnek olarak bkz. Abdurrazzâk, IX, 485 (18114); el-Buhârî, es-Sahîh, Talak, 22.

¹¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 79 (472); Muslim, es-Sahîh, Mukaddime, I, 15; et-Tirmizî, *İlel*, V, 740; İbn Ebî Hâtim, II, 28; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 122.

¹¹² Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, XIII, 1.

¹¹³ İbn Ebî Hâtim, I, 181.

¹¹⁴ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, I, 10. "İmâm fi'l-fikh" tabirinin izahı için de bkz. I, 14.

¹¹⁵ Kâdî İyâz, I, 154; ez-Zehabî, *Siyer*, VIII, 94; ez-Zurkânî, *Şerhu'l-Muvattâ*, Beyrut 1990, I, 6.

¹¹⁶ Bkz. İbn Ebî Ya'lâ, I, 13-15.

¹¹⁷ Bkz. ed-Dehlevî, s. 15-16; Goldziher, s. 24-25; el-Melibârî, s. 19; Hasan, s. 114; M. Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım* (çev. M. Emin Özafşar), Ankara 1999, s. 134. Bu yorumlarda kullanılan rivâyeti, el-İsbahânî, VI, 331-332; Kâdî İyâz, I, 153; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXV, 183 nakletmiştir.

¹¹⁸ Bkz. ed-Dehlevî, I, 19; Goldziher, s. 24-25; el-Melibârî, s. 19; Hasan, s. 114, Guraya, s. 134.

¹¹⁹ İbn Ebî Hâtim, I, 118, II, 19; el-Lâlekâî, I, 63.

¹²⁰ Ebû Zehra, s. 83-84.

¹²¹ Bkz. Ebû Zehra, s. 83-84.

¹²² ed-Dârekutnî, *Suâlatu'l-Hâkim* (nşr. Muvaffak b. Abdillâh, Riyad 1984, I, 280; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X, 413.

lendireceğiz.

'İmâm fi's-sunne' tabiriyle ilgili olarak, buraya kadar yaptığımız incelemenin tamamı, bu tabirin hicrî ilk üç asırda yaşamış olan şahıslar hakkındaki kullanımı üzerinedir. Ehl-i sünnetin i'tikâdî bir ekol olarak tarih sahnesinde yer almasıyla, 'imâm fi's-sunne' tabiri genellikle bu ekole mensup ya da bu ekolün düşüncelerin benimseyen âlimleri nitelemek için kullanılmaya başlamıştır. Meselâ es-Suyûtî, Ehl-i sünnet ekolünün önderlerinden olan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'yi (v. 330) 'imâm fi's-sunne' olarak nitelemiş, hemen ardından, i'tikâdî yolunda imâm olduğunu da belirtmiştir.¹²³

İbn Sîrîn ve çağdaşı bazı âlimlerin, 'ehlü's-sunne' ve 'sâhibu sunne' tabiriyle o dönemde teşekkül sürecinde bulunan fırkaların içerisinde yer almayanları kastettikleri gibi, İbn Mehdî ve eş-Şâfiî de 'imâm fi's-sunne' tabiriyle i'tikâdî alan içerisinde daha hususi bir anlamı kastetmiş olabilirler mi? Şimdi buna cevap aramaya çalışalım.

VII. 'İmâm fi's-sunne' Kavramının Hususi Anlamı

İlk dönemlerde i'tikâdî alandaki kullanımlarda sünnete iki anlam yüklenmiştir. Birincisi; uyulması, takip edilmesi gerekli *akîde*; ikincisi ise *bid'atin zıddı*. Bid'atın zıddı anlamındaki ifade de genelde iki şey için kullanılmıştır. Birincisi, genel anlamda yeni ortaya çıkan ve sünnete muhalif olduğu düşünülen, fikir, uygulama vs. şeyleri yermek ve sünnetin bunların zıddı olduğunu belirtmek;¹²⁴ ikincisi ise, yine birinci maddeyle bağlantılı olarak, i'tikâdî konularda farklı düşünceler dile getiren i'tikâdî fırkalara ve bunların görüşlerine karşı durmayı sağlamak, onların içerisinde yer almayı kötümek için kullanılmıştır. Nitekim daha önce ifade ettiğimiz gibi, hicrî I. asrın sonlarından itibaren bazı âlimler teşekkül sürecinde olan i'tikâdî fırkaları bid'at fırkaları olarak nitelemişler ve bunlara karşı olmayı, bunlar içerisinde yer almamayı da sünnet olarak ifade etmişlerdir.

Yaklaşık olarak hicrî IV. asırdan sonra 'imâm fi's-sunne' tabiri, neredeyse tamamen, Ehl-sünnet ekolüne mensup ya da bu ekolün yaklaşımlarını benimseyen âlimler için kullanılmıştır. Hicrî IV. asırdan sonra özel bir karşılığı belli olan bu tabirin, ilk dönemlerde de i'tikâdî alanda özel bir karşılığı var mıdır? 'İmâm fi's-sunne', ya da 'sünneti en iyi bilen' olarak nitelenen âlimlerin dönemin diğer bazı âlimlerinden ayrılarak birlikte zikredilmelerinin bir anlamı var

mıdır? Abdurrahmân b. Mehdî'nin 'imâm fi's-sunne', 'imâm fi's-sunne ve imâm fi'l-hadis' tabirleriyle nitelediği hocaları ve bunların arasına sokmadığı isimler incelendiğinde, yine eş-Şâfiî'nin bu kavramla niteleme yaptığı isimler araştırıldığında, ilk dönemlerde de bu kavramın i'tikâdî alanda özel bir anlamının olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Hicrî I. asrın sonlarında, İslâm dünyasında Havâric, Mürcie, Şia (Râfıza/Zeydiye) ve Kaderiye gibi birçok i'tikâdî fırka ortaya çıkmıştı. Bütün bu oluşumlarla birlikte bir takım yeni fikirler (bid'at) zuhur etmişti. İbn Sîrîn ve çağdaşı bazı âlimler genel yapıdan ayrılan bu fırkaları bid'at fırkaları, bunların görüşlerini de bid'at; bu fırkalarda yer alanları ise 'ehl-i bid'at', 'sâhibu bid'at' gibi tabirlerle nitelemişlerdi. Bu fırkaların içerisinde yer almayan kimse içinse, 'ehl-i sünnet', 'sâhibu sünnet' gibi tabirleri kullanmışlardı.¹²⁵

Hicrî II. asrın ortalarına gelindiğinde ise, bu i'tikâdî fırkaların bir kısmı teşekkülünü tamamlamış, bir kısmı da bu süreci yaşamaktaydı. Bu süreçte kendi düşüncelerini desteklemek için bazı fırkalar hadis uydurma faaliyeti içerisinde yer alırken, bazı fırkalarda ise hadise karşı bir tutum gelişmişti. Öte yandan yönetimde bulunan Abbâsî devleti ise bazı fırkaların yaklaşımlarını benimseyerek bunları yaymaya girişmişti. Böyle bir ortamda bu fırkalara karşı ehl-i sünnet cephesinin teşekkülü kaçınılmaz bir hal almıştı. Nitekim bu dönemde pek çok âlim bu fırkalara ve ortaya attıkları görüşlere karşı çıkmış, özellikle hadis alanına da ilgi duyan bazı âlimler ise bu fırkaların görüşlerini bid'at olarak nitelemişler; bunların karşısına kendi i'tikâdî prensiplerini geliştirmişlerdir.¹²⁶ Bu birlikteliğin temelleri hicrî II. asrın başlarında atılmış, çok geçmeden de bu oluşum teşekkül yolunda ilerleme kaydetmiştir.¹²⁷ Bu oluşumda yer alanlar 'ashâbu'l-hadis' olarak anılmaya başlanmışlardır. Hatta bazı rivâyetlere göre bizzat oluşuma öncülük edenlerin kendi aralarında bu tabiri kullandıkları belirtilmektedir. Nitekim Süfyân es-Sevrî Mekke'den Basra'ya gittiğinde, etrafındakilere orada Ashâb-ı hadîsten kimse olup olmadığını sormuş, bunun üzerine onlar da Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın olduğunu haber verince 'onu bana getirin' demiş, onlar da el-Kattân'ı kendisine getirmişlerdir."¹²⁸

İbn Mehdî ve eş-Şâfiî'nin kendileri de dâhil olmak üzere, sünnet konusunda öne çıkardıkları isimlerin tamamının, o dönemde teşekkül sürecinde bulu-

¹²³ es-Suyûtî, Celâleddin, *Şerhu Suneni İbn Mâce*, Karataş, ts., s. 283.

¹²⁴ Sünnetin zıddı olarak nitelendirilen bu bid'atın i'tikâdî ve amelî alandaki bütün bid'atları kapsadığı belirtilmektedir. Bkz. Abdullah Aydın, "Rivâyet Asrında Sünnet Kavramı", *Kur'an-Sünnet Sempozyumu*, Ankara 1997, Sempozyum Bildirileri, Ankara 1999, s. 95.

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* II, 79 (472); Muslim, *es-Sahih*, Mukaddime, I, 15; et-Tirmizî, *İlel*, V, 740; İbn Ebî Hâtim, II, 28; el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 122.

¹²⁶ Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s. 49-50.

¹²⁷ Ashâb-ı hadîsin teşekkül süreci ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora tezi, s. 63-124; M. Zeki İşcan, *Selefilik*, İstanbul 2006, s. 51 vd., 115-133;

¹²⁸ İbn Sa'd, VI, 373.

nan 'ashâbu'l-hadis'in öncülükleri arasında yer aldığı belirtilmektedir.¹²⁹ Bu nedenle 'imâm fi's-sunne', 'sâhibu sunne', 'sâhibû hadis' gibi kavramlarla 'ashâbu'l-hadis' kavramı arasındaki ilişki incelemeye değer bir konudur. Nitekim ilk dönemlerden itibaren kişi veya grupların ilmî ve akîdevî durumlarını nitelendirmek için 'imâm' tabirinin yanı sıra başka bir çok tabir de kullanılmıştır. 'Sâhibu'l-hadis', 'ehlul-hadis', 'ashâbu'l-hadis', 'ehl-i sünnet', 'sâhibu sünnet' bunlardan yalnızca bir kaçıdır. Bu tabirlerden bazılarının, tarihi süreçte sözlük anlamlarından farklı anlamlar yüklendiği olmuştur. Meselâ 'ehl-i hadis', 'sâhibu'l-hadis' ve 'ashâbu'l-hadis' terkipleri, sözlük anlamları itibarıyla hadis ilmini çağrıştırıyorsa da, bazı müellifler, 'ehl-i hadis' ve 'sâhibu'l-hadis' tabirini genelde kişinin hadis ilmindeki seviyesini ifade etmek için kullanırken; buna karşılık, 'ashâb-ı hadis' tabirini 'ehl-i sünnet', 'sâhibu sünnet' gibi i'tikâdî tutumu belirtmek için kullanmışlardır. Örneğin kişiler hakkında bilgiler verirken eğilimlerine de işaret eden hicrî III. asrın müelliflerinden İbn Sa'd (v. 230), bir kimsenin hadis ilmindeki konumuna işaret etmek istediğinde, 'sâhibu'l-hadis' veya 'sâhibu hadis' tabirini kullanmış; ancak, kişinin i'tikâdî yönelimine işaret etmek istediğinde, 'ehlü's-sunne', 'sâhibu sunne ve cemâ'a' tabirlerini tercih etmiştir. İbn Sa'd, İbrahim b. Ebi'l-Leys'den bahsederken: 'sâhibu sunne olmakla birlikte, hadiste zayıf kabul edilmiştir' ifadesini kullanmışken;¹³⁰ hadiste imâm kabul edilen ancak sünnette kabul edilmeyen Şu'be b. el-Haccâc'ı tavsif ederken, 'sika, me'mûn, sebt, sâhibu hadis ve hüccet' kavramlarını sıralamıştır.¹³¹ İbn Sa'd'ın hadiste zayıf kabul edilen biri için 'sâhibu sunne' kavramını, hadiste otorite kabul edilen biri için ise 'sâhibu hadis' kavramını kullanması önemlidir. Aynı şekilde Hâtîb el-Bağdâdî'nin de bir kimsenin hadis ilmi ve rivâyeti bakımından durumuna işaret etmek istediğinde, 'sâhibu'l-hadis' ve 'sâhibu hadis' tabirini tercih ettiğini görmekteyiz.¹³² ez-Zehebi'nin ifadelerinden de böyle bir ayırım yapmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Nitekim Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Fudâle adlı râvîden bahsederken 'Sâhibu hadis, ancak Râfizidir' değerlendirmesini yapmıştır.¹³³

Bu bağlamda, bazı kaynaklarda 'ehlü's-sunne' ve 'ashâbu'l-hadis' tabirleriyle nitelenen kişilerin aynı şahıslar olduğu ya da aynı düşünceleri paylaştıkları ifade edilmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel; "Bunlar, ehlu'l-ilm, ashâbu'l-asâr

ve ehli's-sunne'nin görüşleridir..." derken,¹³⁴ bu isimlendirmelerin tamamının aynı anlama geldiğini ifade etmiştir. İbn Kuteybe de ashâbu'l-hadis ile ehli's-sunnenin aynı kişiler olduğunu şöyle ifade etmiştir: "Bir adam, bir şehre gitse ve orada Kaderiyye'yi veya Mürcie'yi kendisine göstermelerini insanlardan istese; küçük-büyük, kadın-erkek, avâm-havâs, sefihler ve sokak takımı, hepsi de, şüphesiz bu isimde kim varsa onu gösterirler. Eğer ehli's-sunne'yi göstermelerini istese, ona, ashâbu'l-hadis'i gösterirler" demiştir.¹³⁵ Aynı şekilde Ebû Hâtîm er-Râzî de, ehli's-sunneye yanlış bazı isimlendirilmeler yapıldığını aktardıktan sonra: "Ehli's-sunne'ye ancak tek bir isim yakışır, o da 'ashâbu'l-hadis'tir" diyerek,¹³⁶ ehli's-sunne'yi ashâbu'l-hadis'in temsil ettiğini belirtmiştir. Ancak Ebû Hâtîm er-Râzî'nin ifadelerinden, Ehl-i sünnetin Ashâb-ı hadîsten daha geniş bir yapı olduğunun anlaşılması da mümkündür.

Tarih boyunca yapılan değerlendirmeleri de dikkate alarak, İbn Mehdî ve İmâm eş-Şâfiî'nin, kendilerinin de içerisinde yer aldıkları Ashâb-hadis'e/Ehl-i sünnet'e öncülük eden ve bu oluşumun sahip olduğu düşünceler istikametinde mücadele eden âlimleri 'sünnette imâm' olarak nitelendirirken, bu oluşuma öncülük etmemiş, ancak, içerisinde yer almış ya da onlara sempati ile yaklaşmış olanları da 'sâhibu sunne' olarak nitelendirdiklerini söylemek mümkündür.

'İmâm fi's-sunne' olarak nitelenen âlimler, i'tikâdî alanda re'y kullanımına karşı çıktıkları gibi,¹³⁷ fırkaların içerisinde yer alan ya da onlara sempatiyle yaklaşanları da bu düşüncelerinden vazgeçirmek için çaba sarf etmişlerdir. Nitekim Süfyân es-Sevrî ile ilgili olarak, Yûsuf b. Esbât şöyle demektedir: "Babam Kaderî idi, dayılarım ise Rafizî idiler. Allah beni onların içinde buldukları durumlardan Süfyân ile (vesilesiyle) kurtardı demiştir.¹³⁸ İbn Esbât'ın bu ifadelerinden Süfyân es-Sevrî'nin bu fırkalara olumsuz yaklaştığı ve insanları onlardan uzak tutmak için gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.

Cemaatten ayrılmamak, sünnete uymak, hevâ ve bid'at ehlinden uzak durmak gerektiğini ısrarla vurgulayan el-Evzâ'î ise, 'ehl-i bid'at' olarak adlandırdıkları kişilerin rivâyetlerini kabul etmemiştir.¹³⁹ Ancak o, bu tür insanlara

¹²⁹ Ashâbu'l-hadis'in oluşumu ile ilgili detaylar ve bu oluşuma öncülük edenler için bkz. Kutlu, *a.g.e.*, s. 50-52.

¹³⁰ İbn Sa'd, VII, 360.

¹³¹ İbn Sa'd, VII, 280.

¹³² Bkz. *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, s. 36. Ancak İbn Kuteybe tabirleri bu şekilde kullanmamış, her iki tabiri de zaman zaman birbirinin yerine kullanmıştır.

¹³³ Bkz. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl* (nşr. Ali Muhammed Muavvid ve Âdil Ahmed), Beyrut 1995, IV, 315.

¹³⁴ İbn Ebî Ya'lâ, I, 55.

¹³⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis* (nşr. Muhammed en-Neccâr), Beyrut 1972, s. 82.

¹³⁶ Ebû Osman İsmâil es-Sâbûnî, "Akîdetu's-Selef ve Ashâbi'l-hadis", *Mecmûatu Resâili'l-Muniriyye* içerisinde (nşr. Muhammed Emin Demc), Beyrut 1970, I, 133.

¹³⁷ *el-Muvattâ* adlı eserinde fikhî konularda çok kez re'yini belirten İmâm Mâlik'in "Rey taraftarlarından uzak durun, çünkü onlar Ehl-i sünnet'in düşmanlarıdır" (el-İsbahâni, VI, 327) ifadesiyle muhtemelen i'tikâdî alandaki re'yi kastetmiştir.

¹³⁸ el-Lâlekâî, I, 60.

¹³⁹ Ebû Nu'aym, VI, 142.

gösterdiği tepki konusunda, bununla da yetinmemiş, onlarla insanî muamelede bulunmayı, onlarla yakınlaşmayı hatta musâfaha yapmayı bile tasvip etmemiştir. Nitekim Kaderî olarak nitelenen Sevr b. Yezid, el-Evzâ'î ile karşılaştığında elini uzatmış, fakat el-Evzâ'î elini vermeyip onunla tokalaşmamıştır.¹⁴⁰ Aynı şekilde Süfyân es-Sevrî de bid'at ehliyle tokalaşmayı çok ağır sözlerle eleştirmiştir.¹⁴¹ İmâm Mâlik'in de kaderînin arkasında namaz kılınmayacağı ve hadisin de alınmayacağı görüşünde olduğu belirtilmektedir.¹⁴²

'İmâm fi's-sunne' tabiri hicri II. asrın ortalarından itibaren i'tikâdî alanda Ashâb-ı hadis veya Ehl-i sünnet olarak nitelenen oluşuma öncülük edenleri nitelemek için kullanılmışken, Ehl-i sünnetin bir ekol olarak tarih sahnesinde yer almasıyla, bu ekolün düşüncelerini savunan âlimleri nitelemek için sünni tabiriyle birlikte günümüze kadar kullanılmaya devam edilmiştir.¹⁴³ Meselâ, ez-Zehabî'nin naklettiğine göre, İbn Şâfi' olarak ünlenen Bağdatlı muhaddis Ebû'l-Fadl Ahmed b. Sâlih'i kendisinden rivâyette bulunan Muvaffak; 'İmâm, sika, hâfız, imâm fi's-sunne...' ifadeleriyle nitelerken; İbnü'n-Neccâr ise onu; 'Hâfız, hucet, sebt, sünni ve nakli sahih...' olarak nitelemiştir.¹⁴⁴

VIII. Şu'be'nin Sünnette İmâm Kabul Edilmemesi

İlk dönemlerden itibaren pek çok kişi sünnette imâm olarak nitelenirken, Şu'be b. el-Haccac'ın sünnette imâm olmadığı söylenmiştir. Hadiste imâm ve emîrül-mü'minîn olarak nitelenen Şu'be neden sünnette imâm kabul edilmedi?

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Abdurrahmân b. Mehdî ve eş-Şâfi'nin kendileri de dâhil olmak üzere, sünnette imâm olarak niteledikleri isimlerin tamamı Ashâb-ı hadis'in öncüleri arasında zikredilmişlerdir. Bazı kaynaklar, İbn Mehdî'nin "sünnette imâm değildir" dediği Şu'be'yi de 'Ashâb-ı hadis' arasında zikretmişlerdir. Meselâ İbn Kuteybe, Ashâbu'l-hadis'in yaklaşımlarını ve kimlerden oluştuğunu anlatırken ilk önce Şu'be'yi zikretmiştir.¹⁴⁵ Ancak İbn

¹⁴⁰ Zehebî, *Siyer*, VI, 344. el-Evzâ'î'nin i'tikâdî fırkalara yaklaşımları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nevzat Aydın, *İmâm-ı Evzâ'î ve Sünenindeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜSBE, Samsun 2001, s. 148-149.

¹⁴¹ Bkz. el-Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* (nşr. Mahmud Tahhân), Riyad 1403, I, 138.

¹⁴² el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s.124.

¹⁴³ Ehl-i sünnetin bir ekol haline gelmesinden sonra tarih boyunca pek çok âlim 'imâm fi's-sunne' olarak nitelendirilmiştir.

¹⁴⁴ ez-Zehabî, *Siyer*, XX, 572.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed, *el-Meârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1981, s. 496. Bazı modern çalışmalarda da Şu'be, Ashâbu'l-hadis arasında zikredilmiştir. Bkz. Kutlu, *İlk Gelenekçiler*, s. 51.

Kuteybe'nin bu tabiri zaman zaman farklı anlamlarda kullandığı; Şu'be'yi hadis ilmiyle meşguliyetinden dolayı Ashâb-ı hadis'in içerisinde zikrettiği anlaşılabilir. Çünkü o, aynı eserinde, Ashâb-ı hadis'in öncüleri olarak görülen ve i'tikâdî alandaki re'y kullanımına aşırı tepki gösteren el-Evzâ'î, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik b. Enes gibi âlimleri de Ashâb-ı re'y içerisinde göstermektedir.¹⁴⁶

Bazı kaynaklar, farklı kriterleri göz önüne alarak, aynı şahısları ayrı kategoriler içerisinde değerlendirebilmişlerdir. Ancak biz bunların ayrıntılarına girmeden Şu'be'nin sünnette imâm olarak kabul edilemeyeşinin muhtemel nedenleri üzerinde durmak istiyoruz.

A. Şu'be'nin Teşekkül Süreci İ'tikâdî Fırkalarıyla İrtibatı

Kaynaklarda Şu'be'nin Mürcie ve Şia ile irtibatının olduğu belirtilmektedir. Nitekim Şu'be vefat ettiğinde cenaze namazına katılan Hidbe b. Hâlid'e (v. 235-237), Şu'beyi görüp görmediği sorulunca, kızarak: "Ondan daha hayırlı olan Hammâd b. Seleme'yi gördüm. O sünni idi. Şu'be ise ircâ görüşüne sahipti" dediği nakledilmektedir.¹⁴⁷ Bu rivâyetteki "... İrcâ görüşüne sahipti" ifadesini bazı eserler "Küfelilerin görüşüne sahipti" şeklinde nakletmişlerdir.¹⁴⁸

Hidbe b. Hâlid'in "O sünni idi. Şu'be ise ircâ görüşüne sahipti" sözünü *Siyer*'inde zikreden ez-Zehabî, bazı görüşleri dışında Şu'be'nin kesinlikle mürciî olmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁹ Ancak ez-Zehabî'nin bu ifadelerinden Şu'be'nin Mürcie'nin bazı görüşlerini paylaştığını çıkartmak mümkündür.

Ayrıca Şu'be'nin, bir öğrencisini hadis alması için Verkâ adında mürciî bir râvîye gönderdiği de ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Bu türlü ilişkilerinin de onun mürciî olarak adlandırılmasında etkili olması muhtemeldir.

Şu'be ile ilgili bir başka iddia ise, onun Şii olduğu yönündedir. ez-Zehabî, Ebû'l-Fadl es-Süleymânî'nin şöyle dediğini nakleder: "Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdim eden şii muhaddislerin isimleri şöyledir: el-A'meş, Numan b. Sâbit (Ebû Hanîfe), Şu'be İbnü'l-Haccâc, Abdurrazzâk, Ubeydullah b. Mûsâ ve Abdurrahmân b. Ebî Hâtim."¹⁵¹ Bu listeye bazı âlimler itiraz etmişlerdir. Ancak itiraz ettikleri isim Şu'be değildir. Meselâ ez-Zehabî, İbn Ebî Hâtim'in bu

¹⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, s. 496-498.

¹⁴⁷ Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut 1980, XXX, 156; ez-Zehabî, *Siyer*, XI, 99.

¹⁴⁸ Bkz. İbn Adiy, II, 258; ez-Zehabî, *Mizânul-İ'tidâl*, II, 362.

¹⁴⁹ ez-Zehabî, *Siyer*, XI, 99.

¹⁵⁰ ez-Zehabî, *Siyer*, VII, 421. ez-Zehabî'nin burada naklettiğine göre, söz konusu râvî hakkında Ebû Dâvûd'un "Verkâ bazı mürciî görüşleri dışında sâhibu's-sunne idi" demesi de "sâhibu's-sunne" kavramının i'tikâdî anlamda kullanıldığına dair bir başka delildir.

¹⁵¹ ez-Zehabî, *Mizân*, IV, 315.

listeye dâhil edilmesinin hatalı olduğunu ifade etmiştir. İbn Hacer ise, Ebû'l-Fadl'ın, Şu'be'yi zikretmede haklı olduğunu, ancak İbn Ebî Hâtim'i zikretmesinin doğru olamayacağını söylemiştir.¹⁵² Kaynaklardaki diğer bilgiler de incelendiğinde, Şu'be'nin tam bir mürciî ya da Şii olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Şu'be'nin gerek Mürcie'nin, gerekse Şia'nın savunduğu bazı düşünceleri benimsemiş olması, Abdurrahmân b. Mehdî, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi i'tikâdî fırkalara karşı aşırı tepki gösteren âlimler tarafından hoş karşılanmamış ve bu nedenle sünnette imâm olarak nitelenmemiş olabilir.

B. Şu'be'nin Ebû Hanîfe ile İrtibatı

Şu'be'nin, Ebû Hanîfe ile ilmi bir münasebet içerisinde olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda Şu'be'nin adı, Ebû Hanîfe'den hadis alan Vâsıtular arasında zikredilmektedir.¹⁵³ Ayrıca, Şu'be'nin bazı öğrencilerini hadis rivâyet etmeleri için Ebû Hanîfe'ye gönderdiği de nakledilmiştir.¹⁵⁴

Şu'be'nin sünnette imâm sayılmamasında, Ebû Hanîfe ile irtibatı da etkili olmuş olabilir. Çünkü yaşadıkları dönemden itibaren Ebû Hanîfe ve ashâbına yönelik yoğun eleştirilerin olduğu mâlumdur.¹⁵⁵ Bu eleştirilerin önemli bir bölümü ise, henüz hayatta iken Ebû Hanîfe'nin şahsına karşı yapılmıştır. Burada dikkat çeken önemli bir nokta, Ebû Hanîfe'ye yönelik ciddi eleştirilerin bir kısmının, İbn Mehdî ve eş-Şâfiî'nin kendileri de dâhil olmak üzere, onların sünnette imâm olarak nitelediği âlimlerden gelmesidir.¹⁵⁶ Nitekim Ebû Hanîfe ile hakikat arasında bir perde olduğunu söyleyen İbn Mehdî'nin, Ebû Hanîfe'den kesinlikle bir şey rivâyet etmediği belirtilmektedir.¹⁵⁷ Ebû Hanîfe'ye karşı en sert eleştiri yönelenlerden birinin Süfyân es-Sevrî olduğu nakledilmektedir. el-Fezârî'nin naklettiğine göre Ebû Hanîfe'nin ölüm haberi kendisine ulaştığında, es-Sevrî'nin:

“Elhamdülillah, O, İslâm'ı ilmek ilmek çözen biriydi. İslâm'da ondan daha kötü birisi henüz doğmadı” demiştir.¹⁵⁸

¹⁵² İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, III, 432; Şu'be'nin Mürcie ve Şia ile irtibatı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Özsoy, s. 127–129.

¹⁵³ Ebû'l-Vefâ Abdulkâdir el-Kureşi, *el-Cevâhiru'l-Mudiyeye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Karaçi ts., s. 549.

¹⁵⁴ el-Hatîb, *Tarih*, IX, 259; ez-Zehabî, *Siyer*, VII, 206.

¹⁵⁵ Bkz. İsmail Hakkı Ünal, İmâm Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara 1994, s. 230–264.

¹⁵⁶ Ebû Hanîfe'ye yöneltilen bazı eleştiriler için bkz. el-Ukaylî, Ebû Ca'fer, *Kitabu'z-Zu'afâi'l-Kebîr* (nşr. Emin Kal'acı, Beyrut 1984, IV, 281–284).

¹⁵⁷ el-Ukaylî, IV, 282.

¹⁵⁸ el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târihu's-Sağîr* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zayed, Kahire 1977, II, 100. Bu ifade Süfyân es-Sevrî'den “İslâm'a Ebû Hanîfe'den daha çok zarar veren biri

Süfyân es-Sevrî'nin bu tepkisini nakleden el-Fezârî'nin kendisi de, Ebû Hanîfe'ye eleştiriler yöneltmiştir.¹⁵⁹ Aynı şekilde Mâlik b. Enes, eş-Şâfiî, el-Evzâ'î, Ahmed b. Hanbel gibi Ashâbu'l-hadis'in öncülere kabul edilen diğer âlimlerin de Ebû Hanîfe'ye karşı ciddi eleştiriler yönelttikleri nakledilmektedir.¹⁶⁰

Ebû Hanîfe'ye ve ashâbına yönelik bazı eleştiriler ise teorik eleştiri boyutunu aşmış ve bu tutum pratiğe yansıtılarak onlardan ilim almamaya kadar vardırılmıştır. Nitekim Amr en-Nâkîd (v. 232/846), ashâb-ı re'y içinde sadece Ebû Yûsuf'tan rivâyette bulunmak istemesinin sebebini onun sâhib-i sünnet olmasına bağlamıştır.¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel ise, Ebû Yûsuf'un sadûk biri olduğunu kabul etmekle birlikte, “Ebû Hanîfe ashâbından bir şey rivâyet etmenin gerekli olmadığını” da belirtmiştir.¹⁶² Ayrıca İbn Hanbel, Ebû Hanîfe'nin meclisinde bulunmayı, kişiler için bir cerh sebebi saymıştır.¹⁶³

Öte yandan, Şu'be ile Ebû Hanîfe arasındaki ilmi ilişki, Şu'be'nin Mürcie ile irtibatlandırılmasında da etkili olmuş olabilir. Çünkü tarihi süreçte ehl-i re'y olarak nitelenen Ebû Hanîfe ve ashâbı ile Mürcie arasında bir irtibat kurulmaktadır. Nitekim hem Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Süleymân'ın ismi Mürcie'nin öncülere arasında geçmekte;¹⁶⁴ hem de mezhepler tarihi kaynakları Mürcie'den bahsederken Ebû Hanîfe¹⁶⁵ ve ashâbını mürciî şahsiyetler arasında saymaktadırlar.¹⁶⁶ Bu nedenle Ebû Hanîfe ve hocası Hammâd'a yönelik eleştiri-

henüz doğmamıştır” şeklinde de nakledilmiştir. Bkz. el-Ukaylî, IV, 282.

¹⁵⁹ el-Ukaylî, IV, 283.

¹⁶⁰ Bkz. el-Ukaylî, IV, 281–284. Ancak ilginçtir ki kaynaklarda hem hocası Hammâd'dan hem de Ebû Hanîfe'den hadis nakleden Şu'be'nin de Ebû Hanîfe'yi eleştirdiği yer almaktadır. Bkz. Ukaylî, IV, 280, 282.

¹⁶¹ el-Hatîb, *Tarih*, XIV, 253, ez-Zehabî, Ebû Abdillâh, *Menâkıbu Ebi Hanîfe ve Sâhibeyhi* (nşr. M. Zâhid el-Keveserî-Ebü'l-Vefâ el-Efğâni), Beyrut 1408, s. 63. Yahyâ b. Ma'in de Ebû Yûsuf'u “sâhib-i sünnet” olarak nitelemiştir. Bkz. ez-Zehabî, *Tezkirâtü'l-Huffâz*, I, 293; *Menâkıb*, s. 63. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin değil de sadece Ebû Yûsuf'un “sâhibu's-sunne” olarak nitelendirilmesini, onun Cehmiyye'nin görüşlerini benimsemesine bağlamaktadır. Bkz. *Tarih*, XIV, 253.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 258.

¹⁶³ İbn Hanbel, *a.g.e.*, II, 31.

¹⁶⁴ Mürcie'nin oluşmasına İbrahim en-Nahâ'î'nin, Hammâd b. Ebî Süleymân ve Zirr b. Abdillâh adlı iki tâbiî öğrencisinin öncülük ettiği belirtilmektedir. (Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelecekçiler*, s. 46, Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İmân*, V, 103a, 127b, 137b'den naklen). Ebû Hanîfe'nin ircâ fikrini benimsemesinde en çok tesiri olan şahıslar arasında ilk sırada Hammâd'ın ismi sayılmaktadır. Bkz. Sönmez Kutlu, *Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara 2002, 2. baskı, s. 208.

¹⁶⁵ Ebû Hanîfe'nin daha kendi döneminde bile mürciî olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bkz. el-Ukaylî, IV, 281–284.

¹⁶⁶ eş-Şehristânî, Ebû Hanîfe'nin kendisini hocası Hammâd'ı ve öğrencilerini mürciî şahsiyetler arasında zikretmiştir. (*el-Müel ve'n-Nihal* (nşr. Muhammed Abdulkâdir el-Fâdilî), Beyrut

lerden az da olsa Şu'be de nasibini almış ve sünnette imâm olarak kabul edilmemiş olabilir. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi, hicrî I. asrın sonundan itibaren âlimler, bazı i'tikâdî fırkaları bid'at fırkaları; bu fırkalar içerisinde yer alanları da 'ehlu'l- bid'a', 'sâhibu bid'a'; bunlar içerisinde yer almayan, bunlara karşı olanları ise "imâm fi's-sunne", "sâhibu sunne" 'ehlü's-sunne' gibi ifadelerle nitelemişlerdir.¹⁶⁷

IX. Sonuç

Cerh-ta'dil faaliyetindeki gelişmeye paralel olarak, bu faaliyetlerde kullanılan kavramlar da sayı ve çeşitlilik yönünden gelişme göstermiştir. Bu çerçevede pek çok cerh-ta'dil lafzı geliştirilmiştir. Kültürümüzde geniş bir anlam alanı olan 'imâm' tabiri de, hicrî II. asrın ortalarından itibaren bir ta'dil lafzı olarak sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu tabir, 'imâm' ve 'eimme' şeklinde yalın olarak kullanıldığı gibi; 'imâm fi'l-hadîs', 'imâmu'l-hadîs', 'imâm fi's-sunne' ve 'imâmu's-sunne' gibi terkip formlarında da kullanılmıştır.

İmâm tabiriyle ilgili lafızlardan en dikkat çeken 'imâm fi's-sunne' ve 'imâm fi'l-hadîs' tabirleridir. Hicrî II. asırdan itibaren bazı âlimler bu tabirle, diğer bazı âlimleri nitelemişlerdir. Bazı şahıslar hakkında sadece 'imâm fi'l-hadîs,' bazıları hakkında 'imâm fi's-sunne' denilirken, bazıları hakkında ise 'imâm fi's-sunne ve imâm fi'l-hadîs' tabiri kullanılmıştır. Bu tabirler, o dönemden itibaren asırlar boyunca kullanılmaya devam etmiştir.

Bu tabirlerin ilk dönemlerdeki anlamıyla tarihin ileriki dönemlerdeki anlamlarında bazı farklılıklar olmuştur. 'İmâm fi'l-hadîs' tabiri rivâyet asrında daha çok râvînin rivâyet ettiğini doğru nakledebilmesi, rivâyet ettiği hadisleri sika râvîlerden alması gibi şartlara bağlı olarak kullanılırken; ilerleyen dönemlerde kişilerin hadis alanında verdiği eserlerden dolayı kendilerine bu sıfat verilmiştir.

'İmâm fi's-sunne' tabiri ise, büyük bir ihtimalle, 'ehlü's-sunne', 'sâhibu sunne' kavramları gibi i'tikâdî anlamda kullanılmıştır. 'İmâm fi'l-hadîs' tabirinde olduğu gibi buna da ilk dönemlerde yüklenen anlam ile sonraki dönemlerde yüklenen anlamlar farklılık arz etmektedir. Bu tabir hicrî II. asrın ortalarından itibaren muhtemelen 'Ashâb-ı hadîs' veya 'Ehl-i sünnet' olarak nitelenen oluşuma öncülük edenleri nitelemek için kullanılmışken, Ehl-i sünnetin

bir ekol olarak tarih sahnesinde yer almasıyla, bu ekolün düşüncelerini savunan âlimleri nitelemek için 'sünnî' tabiriyle birlikte günümüze kadar kullanılmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda, hadis ilminde çok önemli konumda olan ve bu nedenle de 'hadiste imâm', 'hadiste emirü'l-mü'minin' gibi mübalağa ifade eden tabirlerle nitelenen bazı âlimler, i'tikâdî alandaki tutumları nedeniyle 'sünnette imâm' kabul edilmeyebilmişlerdir.

Hicrî II. asırdan itibaren kullanılan bu tabirlerin, bir ta'dil lafzı olmalarının yanı sıra, hadis-sünnet ilişkisine dair ipuçları da içeriyor olmaları, önemlerini bir kat daha artırmaktadır. Nitekim bu tabirler, sünnet ve hadisin farklı anlamda kullanıldığını savunan anlayışlara temel oluşturmuştur.

"Cerh ve Ta'dil Açısından 'İmâm fi'l-Hadîs' ve 'İmâm fi's-Sünne' Tabirleri"

Özet: Cerh-ta'dil faaliyetinde râvîlerin durumunu açıklamak için pek çok tabir geliştirilmiştir. 'İmâm' tabiri de hicrî II. asırdan itibaren bu faaliyette sıkça kullanılan ta'dil lafızlarındandır. Bu tabir, 'imâm' ve 'eimme' şeklinde mutlak olarak kullanıldığı gibi, 'imâm fi'l-hadîs', 'imâmu'l-hadîs', 'imâm fi's-sunne' gibi terkip halinde de kullanılmıştır. Bazı kişiler hakkında sadece 'imâm fi'l-hadîs', bazıları hakkında 'imâm fi'sunne' lafzı kullanılmıştır. Bazıları hakkında ise her iki tabir bir arada 'imâm fi's-sunne ve imâm fi'l-hadîs' kullanılmıştır. Bu bağlamda bazen bir kişi hadiste imâm kabul ediliyorken sünnette imâm kabul edilmemiş; bazen de bir kişi sünnette imâm kabul ediliyorken hadiste kabul edilmemiştir.

Atıf: Arif Ulu, "Cerh ve Ta'dil Açısından 'İmâm fi'l-Hadîs' ve 'İmâm fi's-Sünne' Tabirleri", *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, VII/1, 2009, ss. 55-86.

Anahtar Kelimeler: İmâm, Hadis, Sünnet, Cerh ve Ta'dil, Râvî, Şu'be b. el-Haccâc, İmâm fi's-sunne, İmâm fi'l-hadîs, Abdurrahmân b. el-Mehdî.

2006, s. 116). el-Eş'arî ise eserinde Ebû Hanîfe ve ashabına ayrı bir başlık açmış ve onları Mürcie'nin dokuzuncu kolu olarak zikretmiştir. Bkz. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut 1995, I, 219-220.

¹⁶⁷ Aydın, "Rivâyet Asrında Sünnet Kavramı" s. 95; Ulu, "Cerh-ta'dil Kriteri Olarak Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at", s. 139-141.